

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

OBRAZ FRANTIŠKA FERDINANDA D'ESTE V ČESKÉ LITERATUŘE A FILMU

Vedoucí práce: PhDr. Jitka Rauchová, Ph.D.

Autor práce: Andrea Svobodová

Studijní obor: Historie

Ročník 4.

2015

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem odhalování plagiátů.

České Budějovice 9. května 2015

.....

Poděkování

V první řadě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce PhDr. Jitce Rauchové, Ph.D., za cenné připomínky, rady a podněty, které měly zásadní vliv na vznik této práce. Poděkování patří i pracovnícím NPÚ za jejich vstřícnost a doporučení při pátrání po potřebných materiálech. Poděkování na závěr patří i mé rodině, za podporu a pochopení po celý průběh vzniku této práce.

Anotace

Bakalářská práce *Obraz Františka Ferdinanda d'Este v české literatuře a filmu* představuje následníka trůnu tak, jak byl vyobrazen v českých filmech a beletristické literatuře 20. století. V úvodu práce je stručně shrnut život arcivévody s důrazem na ty části jeho života, které jsou následně porovnávány v představených filmech a beletristických dílech. Práce je rozdělena do dvou hlavních částí. První věnovaná literárnímu obrazu obsahuje shrnutí vývoje české beletrie ve 20. století a konstrukci obrazu Františka Ferdinanda v historických románech. Druhá část věnovaná filmu je uspořádána stejným způsobem. Na závěr práce je shrnuto, jaký obraz následníka trůnu v průběhu století vznikl a čím byl nejvíce ovlivněn.

Abstract

The bachelor thesis „*The picture of Franz Ferdinand d'Este in czech literature and movie*“ presents the successor to the throne, as he was shown in czech belletristic literature and movies of the 20th century. The introduction shortly summarized the life of the archduke with an accent on parts of his life, which are subsequently compared in introduced movies and belletristic works. The thesis is divided into two main parts. The first one dedicated to literary picture includes summary of the development of czech belles-letters in the 20th century and portrayal of Franz Ferdinand in historical novel. Second part dedicated to movies is composed in the same way. In conclusion of this thesis is summarized what picture of successor was created during 20th century and by what was the most affected.

Obsah

1. Úvod	7
2. Život Františka Ferdinanda d'Este	11
2. 1. Dětství a dospívání	11
2. 2. První problémy	13
2. 3. Žofie Chotková	15
2. 4. Arcivévoda a Čechy	18
2. 5. Cesta do Sarajeva	19
3. Vývoj české beletrie ve 20. století	22
3. 1. Literatura na počátku století	22
3. 2. Česká literatura za druhé světové války	23
3. 3. Literatura třetí republiky	23
3. 4. Literatura 50. let	24
3. 5. Uvolnění 60. let	25
3. 6. Literatura období normalizace	25
3. 7. Změny 90. let	26
4. Obraz Františka Ferdinanda v historické beletrii	27
5. Český film 20. století	42
5. 1. Počátky kinematografie	42
5. 2. Kinematografie ve 30. a 40. letech	43
5. 3. Kinematografie let 1948-1970	44
5. 4. Film období normalizace	45
5. 5. Kinematografie 90. let	46
6. Obraz Františka Ferdinanda v historických filmech	48
7. Závěr	57
Seznam pramenů a literatury	59
Seznam příloh	61
Přílohy	63

1. Úvod

Jméno František Ferdinand d'Este zná v naší zemi asi téměř každý, ale odkud a jak dobře ho vlastně lidé znají? Po zaslechnutí jména se nám všem většinou vybaví věta z Dobrého vojáka Švejka: „*Tak nám zabili Ferdinanda!*“ Ale co dál? Existují další knihy a filmy, které obraz Františka Ferdinanda utvářely v průběhu celého 20. století a bezpochyby na něj měly stejně velký vliv, jako informace získané ve školách, ne-li větší. Zjistit, jaké názory na Františka Ferdinanda se v literatuře a filmu vyskytují a jakým způsobem k nim autoři dospěli, je tématem této bakalářské práce.

Na myšlenku psát bakalářskou práci o Františku Ferdinandovi d'Este mě přivedla brigáda na Konopišti; osoba následníka trůnu i celý jeho život mě velice zaujaly a chtěla jsem se ve své práci věnovat této problematice. Bylo ale jasné, že je potřeba nalézt specifičtější téma než jen život Františka Ferdinanda. Ten byl už probrán z mnoha různých úhlů. Za dobu své práce na zámku jsem si všimla různosti názorů na následníka trůnu, které jsem vyslechla od návštěvníků, a přemýšlela, jakým způsobem si je utvořili. Po větším zaměření na poznámky návštěvníků vyplynulo, že každý si svůj obraz Františka Ferdinanda utvořil z mnoha různých zdrojů, především z literatury a filmu. A tak se pomalu začalo utvářet téma této práce.

Hlavním cílem práce je rekonstrukce obrazu Františka Ferdinanda d'Este vytvářeného v průběhu 20. století v Čechách. Na základě souboru beletristické literatury a filmů je představeno postupné formování různých pohledů na následníka trůnu. Práce dále odůvodňuje přístupy jednotlivých autorů v porovnání s dobovým kontextem.

V úvodní kapitole je stručně vylíčen život Františka Ferdinanda d'Este s větším zaměřením na tu část jeho života, kterou strávil v Čechách na Konopišti. S tímto místem je spojeno několik výrazných námětů ze života arcivévody, které se objevují v analytické části práce. Proto je následníkově působení v Čechách zdůrazněno v úvodní faktografii, aby posloužilo jako opora následných indukcí. V české historiografii se osobě následníka trůnu věnuje Jan Galandauer, který životopis Františka Ferdinanda vydal v několika různých verzích. Galandauer se zaměřil na celý

život následníka trůnu včetně jeho dětství a dospívání. Tento životopis je tedy pojat více z osobní stránky. Další odbornou publikací věnující se osobě následníka trůnu je *Život plný nepřátel* Jiřího Pernese.¹ Tato kniha představuje Františka Ferdinanda více v kontextu jeho politických plánů a názorů. Rozšířená verze Pernesova díla byla vydána roku 2007 pod názvem *O trůn a lásku*.² Zajímavé doplňující informace ze soukromého života Františka Ferdinanda přináší kniha *Tajemství paravánu následníka trůnu*, která je dílem archiváře Bořivoje Indry.³ Z arcivévodova života je zde vyzdvihnuta především jeho sběratelská vášeň, se kterou shromažďoval spousty různých věcí včetně pohlednic. Díky uschování 337 pohledů, které František Ferdinand obdržel od členů rodiny a přátel, lze nahlédnout na jeho vztahy s okolím. Více odborných prací české provenience o arcivévodovi napsáno nebylo. Františka Ferdinanda nicméně zmiňují ve svých pracích i historici věnující se dějinám 19. století a Habsburkům. Například v díle Otto Urbana *František Josef I.*⁴ je Františku Ferdinandovi věnována jedna kapitola. Osobě Františka Ferdinanda se věnují také práce na pomezí odborných publikací a laického zájmu. Jednou z nich je *Tajemství Konopiště* převážně obrazová kniha publicisty Rudolfa Miholy.⁵ V knize je představen soubor fotografií z Konopiště v dobách, kdy ho obýval František Ferdinand. Textu je v publikaci poměrně málo, nachází se v něm však několik faktografických chyb. A to přesto, že kniha vznikala za odborné spolupráce Jany Sedláčkové, tehdejší správkyně zámeckých depozitářů. Kromě zajímavých, většinou dříve nezveřejněných, fotografií tedy kniha nenabízí využitelné informace.

Ve druhé kapitole zaměřené na českou literaturu je zdůrazněn vývoj historické beletrie v průběhu 20. století. Kapitola vychází jak z obecných dějin literatury, tak i z knih zaměřených na historický román. Ke shrnutí vývoje literatury bylo použito zejména čtyřdílné kompendium *Dějiny české literatury 1945-1989* Pavla Janouška a jeho kolegů.⁶ V jednotlivých svazcích je na úvod představena politická situace, která literaturu v daném období ovlivňovala. Jednotlivé složky literárního života jsou popisovány přehledně a odděleně, což usnadnilo třídění informací potřebných pro tuto

¹ Jiří Pernes, *Život plný nepřátel. Život a smrt Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 1994.

² Týž, *O trůn a lásku. Dramatický život a tragická smrt Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 2007.

³ Bořivoj Indra, *Tajemství paravánu následníka trůnu*. Neznámá sbírka pohlednic arcivévodovy Františka Ferdinanda z let 1896-1904, Praha 2004.

⁴ Otto Urban, *František Josef I.*, Praha 1999.

⁵ Rudolf Mihola, *Tajemství Konopiště*, Benešov 2007.

⁶ Pavel Janoušek a kol., *Dějiny české literatury 1945-1989 I-IV*, Praha 2007-2009.

práci. Druhým hlavním zdrojem pro čerpání informací k dějinám literatury byla kniha *Česká literatura od počátků k dnešku* sestavená pod vedením Jana Lehára.⁷ Toto dílo představuje dějiny literatury v kratších a stručných úsecích a díky tomu je velmi přehledné a dobře doplňuje rozsáhlejší publikace.

Stěžejním zdrojem pro poznání a interpretaci vývoje historické beletrie jsou díla Blahoslava Dokupila, který zaznamenal vývoj historického románu od roku 1945 až do roku 1986.⁸ Vzhledem k orku vydání je kniha zaměřena především na tvorbu stranicky prosazovaných autorů, ale i tak je v ní přehled vývoje historické beletrie vypsan přehledně bez výraznější ideologických zájmů. O podrobnější informace k vývoji literatury během druhé světové války rozšířila tuto kapitulu kniha Ester Novákové *Český historický román v období protektorátu*.⁹

Na část shrnující vývoj české literatury ve 20. století navazuje kapitola, která se věnuje jedné části vlastního výzkumu, konstrukci obrazu Františka Ferdinanda v historické beletrii. Jednotlivá díla, zobrazující arcivévodu, jsou zde představena chronologicky podle roku prvního vydání. V medailoncích o autorech těchto děl je přiblížen důvod výběru tématu, případně odůvodnění pohledu na následníka trůnu. Charakteristiky arcivévodů jsou doplněny ukázkami příslušných pasáží z knih. Literární díla byla vybírána pouze z oficiálně vydávané produkce, samizdatová a exilová literatura zůstala mimo rámec zájmu této práce.

Čtvrtá kapitola je zaměřena český film 20. století a je zpracovaná stejným přístupem jako kapitola literární. V nástinu vývoje kinematografie v Čechách je zájem věnován především tvorbě historické a jejímu formování v průběhu jednotlivých etap století. Hlavním zdrojem pro tuto kapitulu byla kniha *Panorama českého filmu* Luboše Ptáčka,¹⁰ která shrnuje vývoj českého filmu od jeho počátků až do roku 2000. Historickému filmu je v knize věnovaná samostatná část a tak toto dílo poskytuje veškerý základ k sepsání této kapitoly. Rozšiřující informace byly čerpány ze sborníku *Film a dějiny*.¹¹

Následující kapitola je druhou polovinou analytického výzkumu práce a představuje historické snímky zobrazující Františka Ferdinanda. Filmy jsou řazeny

⁷ Jan Lehár a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998.

⁸ Blahoslav Dokupil, *Český historický román 1945-1965*, Praha 1987; *Čas člověka, čas dějin. Poznámky k vývoji české historické prózy 1966-1986*, Praha 1988.

⁹ Ester Nováková, *Český historický román v období protektorátu*, Brno 2012.

¹⁰ Luboš Ptáček (ed.), *Panorama českého filmu*, Olomouc 2000.

¹¹ Petr Kopal (ed.), *Film a dějiny*, Praha 2004.

chronologicky podle roku uvedení do kin. Vybrané charakteristiky určené k vystižení zpodobnění následníka trůnu jsou doprovázeny prepisy scén a dialogů jednotlivých filmů. Výzkum zahrnoval nejen filmy natočené pouze českými filmovými, ale i filmy se zahraniční koprodukcí.

Původní plán práce zahrnoval ještě kapitolu obraz Františka Ferdinanda, který prezentují průvodci na zámku Konopiště. K tomuto výzkumu se ale nepodařilo shromáždit dostatek pramenů v podobě průvodcovských textů. K dispozici byly pouze texty současné a pak z roku 1976, starší se nepodařilo získat ani přes pracovnice Národního památkového ústavu či přímo ze zámku.

Heuristickou základnou pro uskutečněný výzkum jsou tedy historické filmy a beletristická díla. Filmové prameny byly shromážděny na základě hledání v česko-anglickém ilustrovaném katalogu hraných filmů *Český hraný film I-VI*.¹² Poté byly zjištěny literární předlohy všech filmů. Určení předloh bylo ve většině případů jednoznačné na základě shodných názvů i dějů. Výjimku tvořil film *Jára Cimrman ležící, spící*, některé z námětů filmů také odpovídaly literární předloze, ale naprostá shoda zde nepanovala. V tomto případě ale bylo žádoucí ověřit hypotézu čerpání motivů u jednoho z tvůrců filmu, Zdeňka Svěráka. Kontakt byl možný jen přes pracovníci divadla Járy Cimrmana z oddělení propagace, ta panu Svěrákovi předala můj dotaz, zda opravdu inspiraci pro obraz Františka Ferdinanda čerpali z knihy Viléma Němce.

Pramenem konstrukce vnímání následníka v historické beletrii byly především knihy použité jako literární předlohy filmů zachycujících postavu Františka Ferdinanda. Poté bylo připojeno ještě několik dalších děl, která byla metodou sondy vybrána ze souboru literatury tematicky orientované na první světovou válku.

O Františku Ferdinandovi vznikl už bezpočet prací, zabývají se ale převážně jeho životem a problémy předcházejícími jeho sňatku s Žofíí Chotkovou. Odborné práce vznikající ve 20. století se snaží o objektivní zobrazení následníka trůnu a jeho rodiny, případně o vylepšení obrazu z minulých dob. Žádná z nich už se ale nevěnuje tomu, proč byl obraz následníka trůnu na přelomu století tak nelichotivý.

¹² Český hraný film I-VI, Praha 1995-2010.

2. Život Františka Ferdinanda d'Este

2. 1. Dětství a dospívání

*„Její císařská Výsost, nejjasnější paní arcivévodkyně Marie Annunciata, choť nejjasnějšího arcivévody Karla Ludvíka, v pátek 18. prosince 1863 ráno, čtvrt hodinu po sedmé, ve Štýrském Hradci šťastně porodila arcivévodu. Nejjasnější šestinedělka a nejjasnější dítě jsou zdravý.“*¹³

Takto stručně informoval oficiální list Wiener Zeitung o narození arcivévody a budoucího následníka trůnu.¹⁴ Zpráva vypadala přesně tak, jak stanovoval ceremoniál, stejnými větami byla oznamována narození všech členů panovnické rodiny. Ještě v ten den se konal křest a malý arcivévoda dostal jméno František Ferdinand Karel Ludvík.

Rodinného štěstí se svou matku si ale malý arcivévoda příliš neužil, Marie Annunciata zemřela na tuberkulózu 4. května 1871, kdy bylo Františku Ferdinandovi necelých osm let. Otec se o dva roky později znovu oženil, a to s portugalskou princeznou Marií Terezou z Braganzy. I když jí bylo pouhých osmnáct, s neuvěřitelnou silou a péčí se začala starat o všechny členy své nové rodiny, zejména o zakřiknutého a stydlivého Františka Ferdinanda. Nevlastní matka byla jedním z mála lidí, kteří dokázali s arcivévodou navázat dobrý a trvalý vztah, který zůstal nezkalený po celý jeho život.¹⁵

V dětství František Ferdinand samozřejmě nechodil do veřejné školy, ale měl domácí učitele. Oficiálně výuku vedl a organizoval plukovník Ferdinand, hrabě Degenfeld-Schomburg, o samotné vyučování se ale starali vybraní učitelé. Veliký vliv na Františka Ferdinanda měl učitel Onno Klopp. Ten jej vyučoval v letech 1876-1882. Onno Klopp byl konzervativní protipruský historik a mladému arcivévodovi předával názory na mimořádné dějinné postavení habsburské dynastie pevně spojené s katolicismem. Těchto názorů se František Ferdinand držel pak po celý život.

¹³ Jan Galandauer, František Ferdinand d'Este, Praha 1993, s. 8.

¹⁴ V den svého narození byl František Ferdinand až pátým následníkem trůnu. Před ním byl ještě císařův syn princ Rudolf a císařovi tři bratři. První změna v pořadí následnictví nastala roku 1864, kdy nejstarší z císařových bratrů Maxmilián (1832-1867) přijal mexickou císařskou korunu a tím ztratil nárok na rakouský trůn. O další příčku se František Ferdinand posunul v roce 1866, kdy byl nejmladší císařův bratr Ludvík Viktor (1842-1919), vyloučen z císařské rodiny kvůli své homosexualitě a četným skandálům na veřejnosti. Roku 1889 bylo pořadí opět změněno, když korunní princ Rudolf spáchal sebevraždu. Před Františkem Ferdinandem už zůstal jen jeho otec, prostřední císařův bratr Karel Ludvík (1833-1896). Když Karel Ludvík roku 1896 zemřel na tyfus, stal se prvním následníkem trůnu František Ferdinand.

¹⁵ J. Galandauer, František, s. 8-11.

Seznámení s ústavou, zákonodárstvím a správou monarchie měl na starosti Max Vladimír, svobodný pán Beck. Mladý arcivévoda se učil i češtinu, její studium zakončil roku 1880 maturitní zkouškou, která znamenala zhruba dvoustránkové slohové cvičení. Zda ho skutečně vypracoval František Ferdinand sám a nakolik ho učitel Ferdinand Čenský opravoval, už asi nikdo nezjistí, nelze tedy posoudit, jak dobře arcivévoda češtinu tehdy ovládal.¹⁶

Roku 1875 František Ferdinand zdědil veliké bohatství po modenském vévodovi Františkovi V., rakouském arcivévodovi d'Este.¹⁷ František V. žil od roku 1859 ve vyhnanství ve Vídni, kam se musel uchýlit poté, co po prohrané rakousko-italské válce přišel o svá vévodství v Modeně, Masse, Carrare a Guastalle. František V. neměl žádné potomky, a proto se rozhodl, že veškerý svůj majetek odkáže tomu z mladých habsburských arcivévodů, který má nejbližší k trůnu. Korunní princ Rudolf nepřicházel v úvahu, protože se počítalo, že bude brzy císařem, a tak byl vybrán dvanáctiletý František Ferdinand. Dědictví zahrnovalo predikát d'Este, paláce ve Vídni, Římě a Benátkách, panství Chlum u Třeboně, rozsáhlé sbírky uměleckých předmětů, jedinečný soubor zbrojí a zbraní a samozřejmě i peníze v bankách. Než arcivévoda dosáhl plnoletosti, spravoval a ochraňoval dědictví jeho otec, protože v císařské rodině se našlo několik členů, kteří se ve snaze získat dědictví pokoušeli zpochybnit závěť Františka V. Nikomu se to nakonec nepodařilo, a tak se František Ferdinand mohl v dospělosti radovat z velkého bohatství a spousty cenných sbírek, které pro něj jako vášnivého sběratele všeho měly veliký význam. Díky vysoké částce zděděných peněz a dalším výnosům z nabytých statků, patřil František Ferdinand k nejbohatším Habsburkům a byl tedy nezávislý na císařském dvoře, který jednotlivým členům rodu přiděloval apanáž. Tato nezávislost měla později velký vliv na jeho rozhodování a jednání vůči dvoru.¹⁸

Jako každý arcivévoda musel i František Ferdinand nastoupit vojenskou službu. Ta pro něj začala 23. 4. 1878, kdy byl jmenován poručíkem 32. pěšího pluku ve Vídni.

¹⁶ Tamtéž, s. 15-18.

¹⁷ František V. pocházel z vedlejší habsburské větve Rakousští-Este. Tato linie vede od jednoho ze synů císařovny Marie Terezie Ferdinanda Karla, který se oženil s Marií Beatrice d'Este. Samozřejmě i rodinná linie Františka Ferdinanda vede k Marii Terezií, přes dalšího z jejich synů císaře Leopolda II. František V. nebyl tedy v přímém příbuzenském vztahu s Františkem Ferdinandem, byl jakýmsi jeho prastrýcem z druhého kolene. Zdroj: Brigitte Hamannová, Habsburkové. Životopisná encyklopedie, Praha 1996, s. 132-133, 400-401.

¹⁸ Jiří Pernes, Život, s. 54-55.

Při této příležitosti mu byl udělen i Řád zlatého rouna. V necelých 15 letech arcivévoda u žádného útvaru pochopitelně nesloužil. Jmenování zahrnovalo především teoretickou přípravu a domácí výcvik v povelové taktice. Skutečnou vojenskou službu nastoupil František Ferdinand ve svých devatenácti letech, kdy byl císařem Františkem Josefem I. povýšen na nadporučíka dragounského pluku v Ennsu. Během této služby podnikal arcivévoda časté výlety do Vídně za zábavou, na lovy a za děvčaty. Informace o jeho chování se brzy donesly k císaři, o panovnickově rozmrzelosti Františka Ferdinanda informoval i jeho bratranec korunní princ Rudolf¹⁹. Mladý arcivévoda vzal tato upozornění na vědomí a svou vojenskou kariéru začal brát o něco vážněji. Během své služby pobýval František Ferdinand ještě v Praze, maďarské Šoproni a Českých Budějovicích.²⁰

2. 2. První problémy

Během maďarské služby se František Ferdinand poprvé setkal s tradičním maďarským nacionalismem, proti kterému poté ostře vystupoval po celý život. Arcivévoda považoval za velice důležité, aby celá monarchie byla jednotná, a to včetně armády, zatímco Maďaři se snažili o samostatnost v co nejvíce ohledech. A protože se odmítal naučit maďarsky a neustále dával najevo svou nelibost ke všemu maďarskému, byl v Uhrách velice neoblíbený.²¹ Jeho nespokojenost s maďarskou posádkou mohla být také jedním z důvodů, proč se v té době vydal na cestu kolem světa. Její hlavní motivací ale byla ozdravná kúra. Arcivévoda trpěl častými nachlazeními a měl problémy s horními cestami dýchacími. Cesta byla prohlášena za vědeckou expedici, protože nebylo vhodné oznámit, že budoucí císař má vážné zdravotní problémy. Tímto nápadem byl František Ferdinand nadšen, cesta totiž slibovala spoustu exotických loveckých příležitostí.²²

Dne 15. prosince 1892 na palubě *Císařovny Alžběty* vyrazil arcivévoda z Terstu směrem do Egypta, dále výprava pokračovala na východ přes Indii, Singapur, Indonésii, Austrálii, Čínu, Japonsko. Po celou dobu cesty si František Ferdinand psal cestovní

¹⁹ Korunní princ Rudolf byl jediným synem císaře Františka Josefa I. a císařovny Alžběty, kvůli své bohémské povaze a liberálním názorům měl po celý život problémy s otcem i dvorem. Zemřel roku 1889, když na zámku v Mayerlingu spáchal sebevraždu se svou milenkou baronesou Mary Vetser. Zdroj: B Hamannová, Habsburkové, s. 372-373.

²⁰ J. Galandauer, František, s. 19-30.

²¹ Tamtéž, s. 31.

²² Tamtéž, s. 32.

deník, který byl roku 1895 vydán knižně ve dvou svazcích.²³ Jako vášnivý lovec si arcivévoda nenechal ujít žádnou příležitost k získání vzácných exotických trofejí, během cesty ulovil 1864 kusů zvěře.²⁴ V jednotlivých zemích se nevěnoval jen lovu, ale zajímal se i o místní památky, kulturu a lidi, především ženy. Z Asie výprava pokračovala do Spojených států a Kanady, odkud se František Ferdinand vrátil do Evropy na křižníku *Bretagne*, dále se cesta ubírala do Paříže a Stuttgartu a dne 18. října 1893 se konečně znovu setkal se svou rodinou v rakouském St. Pöltenu.²⁵

Po návratu z cesty kolem světa se už František Ferdinand ke svému pluku v Šoproni nevrátil, císař jej převedl k pěší brigádě v Českých Budějovicích. Tam ale arcivévoda příliš času nestrávil, naplno se projevila jeho plicní choroba a byl potvrzen výskyt tuberkulózních bacilů. Koncem 19. století stále neexistoval účinný lék proti tuberkulóze, onemocnět touto chorobou znamenalo téměř rozsudek smrti. Proto mohl dr. Victor Eisenmenger Františku Ferdinandovi doporučit tehdy jedinou možnou léčbu a to klid, fyzický i duševní odpočinek a pobyt na čerstvém vzduchu. Někdo by si možná nucený klid dokázal užít, ale František Ferdinand nebyl zvyklý trávit delší dobu na jednom místě a už vůbec nepřicházelo v úvahu, aby se někomu podřizoval a na slovo ho poslouchal. Dr. Eisenmenger byl nejen velice odborně schopný lékař, ale dokázal i s arcivévodou vyjít a během dvou let mu pomoci k úplnému uzdravení. Léčba začala pobytem v Tyrolsku, tam se ale arcivévoda začal nudit, jakmile ustoupily nejhroší příznaky nemoci. Jeho lékař proto musel vymyslet nový plán, pronajal luxusní člun, na kterém podnikli tříměsíční plavbu proti proudu Nilu. V té době se v maďarském tisku objevily radostně laděné zprávy o vážné nemoci a brzké smrti Františka Ferdinanda. To ho samozřejmě velice rozčílilo a jeho nenávisť k Maďarům se ještě prohloubila.²⁶

Když Františku Ferdinandovi opět začala docházet trpělivost s léčbou, napsal dr. Eisenmenger dopis Marii Tereze a ta i s celou arcivévodou rodinou dorazila do Egypta, aby ho společně trochu rozptýlili. Po návratu do Káhiry se rozloučili, arcivévoda pokračoval do Monte Carla a Švýcarska a jeho rodina se vypravila do Svaté země. Dne 17. května 1896 dostal František Ferdinand telegram, že se má urychleně

²³ Franciscus Ferdinandus archidux Austriae, Tagebuch meiner Reise um die Erde. 1892-1893. Wien 1895.

²⁴ Za celý život to pak bylo neuvěřitelných 274 889 kusů zvěře. Zdroj: průvodcovské texty z Konopiště.

²⁵ Beate Hammondová, Největší milostný příběh na dvoře habsburském. František Ferdinand a Žofie Chotková, Praha 2004, s. 56-65.

²⁶ J. Galandauer, František, s. 43-47.

vrátit domů, protože jeho otec je těžce nemocen. Arcivévoda Karel Ludvík se při cestě Palestinou napil vody z Jordánu a nakazil se tyfem. František Ferdinand už ale do Vídně nestihl dorazit včas, jeho otec zemřel. Po smrti svého otce se stal oficiálně následníkem rakousko-uherského trůnu.²⁷

2. 3. Žofie Chotková

Ještě před vypuknutím nemoci začal být na Františka Ferdinanda vyvíjen nátlak, aby si hledal vhodnou nevěstu. To samozřejmě nebylo zcela jednoduché, sňatky Habsburků musel schválit sám císař. Svatba ve vládnoucím rodě nebyla v žádném případě věcí soukromou, ale naopak politickou a dynastickou.²⁸ Po úplném uzdravení mladého následníka nabylo toto téma opět na aktuálnosti. Nikdo ale netušil, že sympatie Františka Ferdinanda už si jedna žena získala. Byla to hraběnka Žofie Chotková.

Žofie pocházela ze starého českého rodu Chotků, jejich původ sahá zhruba do přelomu 14. a 15. století.²⁹ Narodila se hraběti Bohuslavu Chotkovi a Vilemíně Kinské dne 1. března 1868, a to jako páté dítě z osmi.³⁰ Na konci devatenáctého století nebyla rodina příliš bohatá, hraběti Chotkovi se v diplomatické kariéře nedařilo nejlépe, proto se Žofii dostalo jen domácího vzdělání. Nikdo nečekal, že se ze svého místa dvorní dámy u arcivévodkyně Isabely dostane na vyšší místo ve společnosti.³¹

Kde se František Ferdinand a Žofie poprvé setkali a seznámili, není stále úplně jisté. Dlouho se tradovalo, že to bylo na plesu na pražském místodržitelství u Františka Thuna v říjnu roku 1894. Žofie prý nebyla v běžném slova smyslu krásná a už ani ne zcela mladá, ale Františka Ferdinanda okouzlili její krásné hnědé oči a kaštanové vlasy. Po společném tanci se setkali ve foyer a tam údajně vše začalo.³² Roku 1990 ale tuto verzi příběhu vyvrátil rakouský archivář, který prozkoumal dochované části soukromé korespondence obou milenců.³³ Nejstarší dopis je napsaný v dubnu 1894, tedy ještě půl roku před plesem a jeho obsah dokazuje důvěrnost jejich vztahu. V jiném dopise z roku 1898 arcivévoda uvádí, že se znají již šest let, to by posunulo jejich seznámení do roku

²⁷ Tamtéž, s. 50.

²⁸ Tamtéž, s. 57.

²⁹ Ivo Cerman, Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha 2008, s. 20.

³⁰ Tamtéž, s. 513.

³¹ Tamtéž, s. 530.

³² J. Galandauer, František, s. 58.

³³ Archivář Muzea Františka Ferdinanda v Artstettenu.

Ulrich Arco-Zinneberg, Erherzog Franz Ferdinand und Sophie Gräfin Chotek, in: Thron oder Liebe 90. Jahre Hochzeit des Thronfolgers. Katalog einer Sonderausstellung im Schloss Artstetten, Artstetten 1990.

1892, tedy ještě před cestu kolem světa. To potvrzuje další dopis, ve kterém František Ferdinand píše, že posledně Žofii zapomněl předat tři maličkosti, které jí z cesty přivezl.³⁴

Historkami je opředen i to, jak se vztah Františka Ferdinanda a Žofie dostal na veřejnost. Nejznámější z příběhů, odehrávající se v listopadu 1898, se týká následnickových kapesních hodinek, které zapomněl u tenisových kurtů u arcivévodkyně Isabely, u které Žofie sloužila jako dvorní dáma. František Ferdinand Isabelu navštěvoval nápadně často, to vedlo k tomu, že se začala domnívat, že k ní jezdí kvůli její dceři, ve skutečnosti tam ale následník jezdil kvůli její dvorní dámě. Zmíněné hodinky služebnictvo našlo a přineslo arcivévodkyni, ta je ze zvědavosti otevřela a doufala, že v nich najede obrázek své dcery. Místo toho tam ale viděla podobiznu své dvorní dámy Žofie Chotkové. To arcivévodkyni Isabelu značně rozčílilo a svou dvorní dámu propustila ze svých služeb. Podle výzkumů tento příběh není pravdivý, stejně jako starší informace o seznámení Františka Ferdinanda a Žofie. Podle korespondence došlo k odhalení vztahu až v roce 1899, kdy náhle končí písemný styk následníka a arcivévodkyně Isabely.³⁵

V březnu 1899 požádal František Ferdinand o audienci u císaře, kde chtěl získat svolení ke sňatku s Žofií.³⁶ Císař tento sňatek striktně odmítl, a to kvůli jeho nerovnosti. František Ferdinand byl člen panovnické dynastie a následník trůnu, zatímco Žofie pocházela pouze z hraběcího rodu. František Ferdinand ale na sňatku trval a odmítal možnost, že by se někdy oženil s jinou ženou. Císař mu tedy dal rok na rozmyšlení. Během toho roku byl vyvíjen nátlak jak na následníka, tak na Žofii, aby tento vztah ukončili. Proti sňatku nebyl jen samotný císař, ale i celá jeho rodina a císařský dvůr, jediný člověk, který zůstal na straně zamilovaného páru, byla nevlastní matka Františka Ferdinanda Marie Tereza. Ani po roční lhůtě František Ferdinand nezměnil svůj názor a císař nakonec jeho přání ustoupil a 8. dubna 1900 vyslovil souhlas se sňatkem. Vydal ho ale pouze pod podmínkou tzv. renunciace; následník musel při slavnostní přísaze slíbit, že manželství s Žofií Chotkovou bude morganatické, tedy nerovnorodé, a že děti, které se z tohoto manželství později narodí, nebudou mít žádná následnická práva

³⁴ I. Cerman, Chotkové, s. 534.

³⁵ Tamtéž, s. 533-535.

³⁶ Podle rodinného statutu habsburského domu z roku 1839 nesměl žádný příslušník císařské rodiny uzavřít sňatek bez souhlasu hlavy rodu. Manželství bez řádného povolení by bylo neplatné a nepřinášelo by tak práva na stavovské rodinné výhody, následnictví ani na vyplácení apanáže. Zdroj: Bořivoj Indra, Tajemství paravánu následníka trůnu, Praha 2004, s. 12-13.

na rakousko-uherský trůn. Oficiální ceremoniál a podpis renunciační přísahy se konal 28. června 1900 ve vídeňském Hofburgu.³⁷

Sňatek byl uzavřen 1. července 1900 na zámku v Zákupích, což bylo vdovské sídlo Marie Terezy. Svatba byla poměrně skromná, z habsburské rodiny se jí účastnila jen následníková nevlastní matka a sestry a pak rodina Žofie Chotkové. Na dochované fotografii, je možné vidět, že na svatbě bylo pouze čtrnáct svatebních hostů. Takto malá účast byla způsobena nejen nelibostí ostatních členů císařské rodiny, ale také tím, že ve stejné době byl po smrti Josefíny Hohenzollernské vyhlášen dvorní smutek. Ta sice nebyla příliš úzce spojena s habsburským arcidodem, ale tato událost se hodila jako další ponížení sňatku Františka Ferdinanda s Žofií. V den sňatku byla Žofie povýšena na kněžnu z Hohenbergu a toto jméno později dostaly i děti.

Prvního potomka se spokojený pár dočkal už 24. července 1901, kdy se na Konopišti narodila dcera Žofie. Další dítě na sebe nenechalo dlouho čekat, tentokrát to byl syn, narodil se 29. září 1902 ve vídeňském Belvederu a dostal jméno Maxmilián. Druhý syn, Ernst, přišel na svět 27. května 1904. František Ferdinand si užíval své veliké rodinné štěstí, v dopise své nevlastní matce psal, jak velice jsou všichni spokojeni a šťastní, a také jí děkoval za to, že mu ke všemu tomu štěstí dopomohla a podporovala ho.³⁸

Úplného klidu a spokojenosti se ale František Ferdinand nedočkal ani po svatbě, habsburský dvorní ceremoniál připravoval jemu a jeho ženě spoustu problémů ve společenském životě. Veškeré dění u dvora mělo svou tradici a přesná pravidla. Protokolem bylo určeno vše, od vhodného oblečení, přes zasedací pořádek až po pravidla, kdo smí koho oslovit a kdy. Celý tento organismus řídil nejvyšší hofmistr kníže Alfred Montenuovo.³⁹ A právě on využil všechny možnosti ceremoniálu proti následníkovu nerovnorodému manželství. Žofie nesměla využívat dvorský kočár, který byl k dispozici Františku Ferdinandovi, nesměla s ním sedět v dvorní lóži v divadle a u dvorských tabulí seděla na druhém konci stolu, zatímco následník seděl po pravici císaře. Na dvorské plesy vcházel František Ferdinand s některou vysoce postavenou

³⁷ I. Cerman, Chotkové, s. 536-538.

³⁸ J. Galandauer, František, s. 68-70.

³⁹ Kníže byl poměrně blízkým příbuzným císaře Františka Josefa I. Byl vnukem císařovy tety Marie Louisy, ta se jako vdova podruhé vdala za hraběte Adama Neipperga. Její syn byl roku 1864 povýšen do knížecího stavu a jeho rodinné jméno bylo z německého Neipperg (Neuburg) změněno na Montenuovo. Do úřadu nejvyššího hofmistra nastoupil roku 1908, předtím byl od roku 1896 druhým hofmistrem. Patřil mezi nejvlivnější osoby u dvora. Zdroj: O. Urban, František, s. 246-248.

arcivévodkyni hned za císařem, za nimi kráčeli ostatní arcivévodové a arcivévodkyně, seřazeni podle blízkosti k trůnu, a úplně na konci za nejmladší arcivévodkyni přicházela obyčejná šlechta, mezi kterou bylo konečně místo i pro Žofii.

Kníže Montenuovo samozřejmě takto jednal za souhlasu císaře. František Josef sice nebyl proti Žofii zaujat nijak osobně, ale nemohl strpět nerovnost manželství, které pokládal za hrozbu pro dynastii. I když byla Žofie roku 1909 povýšena na vévodkyni a směla být oslovována „Výsosti“, stále jí náleželo místo za nejmladší arcivévodkyní.⁴⁰

2. 4. Arcivévoda a Čechy

Za své útočiště před pravidly císařského dvora si rodina zvolila zámek Konopiště. Nikdo z členů habsburského rodu tam nebyl zván, jen následníková nevlastní matka Marie Tereza byla na zámku častým hostem. Císař na Konopiště nikdy nezavítal, pouze dvakrát při svých cestách nechal zastavit vlak v Benešově, kde se v nádražním salonku setkal s Františkem Ferdinandem a Žofií.

Na Konopišti nechtěl mít následník klid jen ode dvora, ale také od okolního světa. Jeho snahy o naprosté soukromí vedly k uzavření všech zahrad, parků a lesů, které k zámku patřily. František Ferdinand dokonce usiloval o uzavření veřejných cest vedoucích skrz jeho konopišťské panství. Pouze jednou následník povolil vstup do zámeckých zahrad a to ve dnech 15. - 17. června 1914. Dokonce se při té příležitosti procházel s rodinou po zahradách a promlouval s návštěvníky. I když otevření zahrad vzbudilo velikou senzaci, vztahy mezi obyvateli Benešovska a následníkem to nijak nezlepšilo.⁴¹

Vztah Františka Ferdinanda k Čechům nebyl jednoznačně špatný, nebo dobrý. Při výběru zaměstnanců nehleděl na národnost, ale na schopnosti a důvěryhodnost. Ale veškerá správa na Konopišti byla samozřejmě vedena německy. Veliké přízni se těšil vrchní hofmistr František Janáček. Ač byl Čech, následník k němu choval naprostou důvěru a jejich vztah nikdy nic nezkalilo. Janáček byl oddaný služebník ve všech ohledech, jeho věrnost přečkala i následníkovu smrt. Po roce 1918 zůstal v Rakouské republice jako tajemník Maxmiliána z Hohenbergu, arcivévodova syna.⁴²

⁴⁰ Tamtéž, s. 73-77.

⁴¹ Tamtéž, s. 87-92.

⁴² Maxmilián z Hohenbergu 29. 9. 1902 - 8. 1. 1862 starší syn arcivévody Františka Ferdinanda. Po první světové válce získal zámek Artstetten. Roku 1926 absolvoval právní vědu na Vídeňské univerzitě. Ve 30. letech se zapojil do monarchistického hnutí a podporoval arcivévodu Ottu v jeho snahách o obnovení císařství a získání trůnu. V březnu 1938 byl deportován do koncentračního tábora Dachau, ale už v září

Nikdo z následníkovy rodiny češtinu příliš neovládal. Žofie uměla jen několik málo rozkazů pro služebnictvo, z dětí se trochu česky naučil jen Max, ostatní děti neuměly vůbec. Sám František Ferdinand na tom byl s češtinou o něco lépe, ve vojenském kvalifikačním listě je jeho čeština označena jako „pro službu postačující“ a se služebníkem Emanuelelem Rakem hovořil jen česky, jelikož ten německy moc dobře neuměl.

František Ferdinand napadal českou radikální politiku a nesouhlasil s ní, stejně ale nesouhlasil s německým nacionalismem ve všenněmecké formě. Nebyl tedy zaujat jen proti české politice, ale proti veškerým nacionálním tendencím všech států monarchie, proti všemu, co útočilo na celistvost říše, ta pro něj byla nejdůležitější.⁴³

2. 5. Cesta do Sarajeva

Účast na bosenských manévrech přislíbil František Ferdinand již na podzim 1913. Čím více se však manévry blížily, tím méně se mu tam chtělo. Navíc si byl vědom nebezpečí, které by ho na neklidném Balkáně mohlo čekat.

Konopiště následník s rodinou opustili 19. června a všichni odjeli na zámek v Chlumu u Třeboně, kde děti zůstaly s páterem Otto Stanovským a měly čekat, až se rodiče z Bosny zase vrátí. Dne 23. června František Ferdinand s Žofií odjeli z Chlumu a vydali se do Vídně, kde se jejich cesta na čas rozdělila; znovu se setkali v bosenském městě Ilidži, kde byli ubytováni.

26. a 27. června měli následník a jeho žena každý svůj program. František Ferdinand se účastnil manévru, Žofie navštívila katedrály, kláštery, školy, domov pro mládež a například i továrnu na koberce.⁴⁴

V neděli 28. června se „nejvyšší panstvo“ brzy ráno vydalo na cestu z Ilidže do Sarajeva. Město bylo vyzdobeno vlajkami monarchie i Bosny, květinami a v některých oknech byly i portréty Františka Ferdinanda. Bezpečnostní opatření ale byla značně nedostatečná. Policejní ředitel měl k dispozici pouze 120 policistů, kteří byli rozestavěni podél trasy průvodu. Nebyly povolány posily z Vídně nebo Budapešti a ani vojáci z manévru ve městě nedohlíželi na bezpečnost, naopak byli z města odvoláni.

byl propuštěn a vrátil se do Rakouska, majetek ale získal zpět až roku 1949. Po válce se stal starostou Artstettenu, tento úřad zastával pět let..Zdroj: F. Weissensteiner, František, s. 195-203.

⁴³ Tamtéž, s. 151-159.

⁴⁴ Tamtéž, s. 203-207.

První bod programu byla prohlídka kasáren, poté se kolona aut vydala po Appelově nábřeží směrem k radnici. V automobilu Františka Ferdinanda a Žofie seděl ještě zemský vojenský velitel Bosny generál Potiorek a hrabě František Harrach, kterému vůz patřil.

Kolona aut projížděla pomalu po nábřeží špalírem jásajících obyvatel. V davu už byli připraveni čtyři atentátníci z organizace Sjednocení, nebo smrt.⁴⁵ První dva se ale nakonec nedokázali odhodlat k akci, až třetí, Nedeljko Čabrinovic, odpálil připravenou bombu a hodil ji na automobil následníka trůnu. Bomba se ale odrazila od plátěné střechy vozu, sklouzla na zem a vybuchla až pod automobilem následujícím. Po překonání prvotního zmatku kolona aut rychle pokračovala k cíli cesty, na radnici, kde starosta Čurčić pronesl připravenou řeč, ta ale neudělala příliš dojem v odrazu předchozích událostí. Po starostově projevu se rozhodlo o změně původního plánu – František Ferdinand chtěl navštívit posádkovou nemocnici, kde ležel plukovník Merizzi, zraněný při bombovém útoku. Změnu trasy ale nikdo nesdělil řidiči prvního vozu, ten se vydal po původní plánované trase a zabočil do špatné ulice. Když se o změně trasy dozvěděl, zastavil, s ním i celá kolona, aby auto mohlo nacouvat zpět na správnou cestu. A to byla příležitost pro čtvrtého z atentátníků Gavrila Principa. Díky neuvěřitelné náhodě stál zrovna v místě, kde zastavil automobil s Františkem Ferdinandem a Žofií. Neváhal, vytáhl pistoli a dvakrát (nebo třikrát) vystřelil. První kulka zasáhla Žofií do podbřišku, kde trefila břišní tepnu a druhá kulka skončila v krční tepně následníka trůnu. Oba zásahy byly smrtelné, Žofie zemřela, ještě než vůz dorazil do sídla zemské vlády, František Ferdinand zemřel asi o čtvrt hodiny později.⁴⁶

Pohřeb Františka Ferdinanda a Žofie Chotkové zařizoval vrchní hofmistr kníže Montenuovo. Postaral se o to, aby i smutečním ceremoniálem bylo zdůrazněno, že Žofie nebyla hodna stejných poct jako arcivévoda. Aby zabránil přílišné pozornosti, nechal Montenuovo dopravit rakve do Vídně v pozdních nočních hodinách 2. července 1914. Následující den byla obě těla vystavena v kapli v Hofburgu. Tam se také konalo oficiální rozloučení, na které ale nebyli pozváni zahraniční státníci. Ještě toho dne večer byly rakve vypraveny na cestu do Artstettenu. Při pohřebním průvodu měl každý

⁴⁵ Organizace byla více známá pod názvem Černá ruka. Jejím cílem bylo sjednocení všech Srbů a ostatních Jihoslovanů ve Velké Srbsko. V čele Černé ruky stál plukovník srbského generálního štábu Dragutin Dimitrijevič, přezdívaný Apis, ten se ujal čtyř bosenských mladíků, poskytl jim rychlokurz střelby a vybavil je pistolemi a granáty. Zdroj: J. Galandauer, František, s. 200

⁴⁶ J. Galandauer, František, s. 209-217.

důstojník rakouské armády nárok na vojenské pocty. Těch se ale František Ferdinand nedočkal, i když zastával nejvyšší armádní post generálního inspektora branných sil. Kníže Montenuovo nemohl povolit, aby tyto pocty byly věnovány i Žofii, a tak byl vypraven ceremoniál nejnižší třídy. Následník trůnu nebyl ve vysoké společnosti nijak oblíbený, ale takový způsob pohřbu byl většinou šlechticů považován za nevhodný a urážlivý. Proto se představitelé nejvyšších rodů monarchie jako byli Schwarzenbergové, Lichtenštejnové, Lobkovicové, Kinští a další, rozhodli vyjádřit úctu osobně a doprovodili kočáry s rakvemi až k nádraží.

František Ferdinand měl být, jako všichni Habsburkové, pochován v kapucínské hrobce, ale pohřeb Žofie na stejné místo nepřicházel kvůli jejímu postavení v úvahu. Toho si byl František Ferdinand už od sňatku dobře vědom, a proto ve své závěti ustanovil, že má být on i jeho rodina pohřben v hrobce na zámku Artstetten, který zdědil po svém otci. Pohřbu se zúčastnil nový následník trůnu Karel, jeho žena Zita, nevlastní matka a sourozenci Františka Ferdinanda a samozřejmě jeho děti. Císař se nedostavil.⁴⁷

A tak byl v malém dolnorakouském městečku pohřben nejen následník trůnu, ale také všechny jeho plány na pokus o reformu a záchranu říše. „*S Františkem Ferdinandem zahynul mír, skončilo „prodloužené“ 19. století, skončila minulost. Zrodil se dnešek.*“⁴⁸

⁴⁷ O. Urban, František, s. 264-265.

⁴⁸ J. Galandauer, František, s. 235.

3. Vývoj české beletrie ve 20. století

3. 1. Literatura na počátku století

Moderní česká literatura se začala rozvíjet v 90. letech 19. století. Díky prudkému rozvoji průmyslu v Českých zemích se silně zvedalo národní sebevědomí a touha po rovnocennosti s ostatními národy habsburské monarchie, především s Němci. Národnostní boje vedly také k tomu, že se začalo více rozvíjet české školství, věda, divadlo, spolky, nakladatelství a umělecký život vůbec.⁴⁹

Na počátku 20. století se zformovala první avantgardní skupina předválečné moderny, která do literatury vnesla nové styly jako novoklasicismus a futurismus.⁵⁰ Nová generace nevystupovala proti té starší. Nadále tak pokračuje rozvoj realismu minulého století, představovaného především tvorbou A. Jiráka, K. V. Raisa a A. Staška. Pokračující realismus dodržoval tradici zaměření na venkovské prostředí, uchovával si také vlastenecky výchovné tendence, kladl ale větší důraz na sociální rozpory mezi vesnickými hodnotami a rozvíjející se industriální společností.⁵¹

V prvních poválečných letech venkovsky zaměřená tvorba ustoupila tématu války, které bylo v próze využíváno ve formě přímých svědectví a zkušeností, i jako projev pocitů a myšlení člověka. Významnou složkou válečné literatury byla tvorba legionářská. Přístup autorů k této tématice byl rozdílný podle jejich poválečného politického zaměření.⁵² K tématu války bezpochyby patří i tvorba Jaroslava Haška. Do svých románů o Švejkovi promítl část vlastních zkušeností z války, kdy Švejk nastupuje k armádě v Českých Budějovicích, se kterým se dostal na frontu v Haliči, stejnou cestu absolvoval i sám autor.⁵³

Negativní změny 30. let, související s hospodářskou krizí, nástupem Hitlera a narůstající nespokojeností sudetských Němců, se projeví nejprve v poezii, v níž se objevují motivy smutku a ohrožení.⁵⁴ Ve stejné době také začíná v próze sílit epičnost namísto lyriky a publicistiky. Autoři se zaměřují na existenciální problémy a poznávání

⁴⁹ J. Lehár a kol., Česká literatura, s. 447-448.

⁵⁰ Tamtéž, s. 507-511.

⁵¹ Jan Mukařovský a kol., Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945, Praha 1995, s. 17.

⁵² J. Lehár a kol., Česká literatura, s. 559-560.

⁵³ Tamtéž, s. 563.

⁵⁴ Tamtéž, s. 616.

světa současnosti i toho minulého.⁵⁵ Návrat epiky se do historické beletrie promítl především v baladické tvorbě Vladislava Vančury a Ivana Olbrachta. V historické tvorbě se také silně projevila orientace na východní země, v románech Josefa Kopty se jednalo především o Rusko, kterému se věnoval už ve své legionářské tvorbě, nebo o země ještě východnější jako Čína a Mongolsko.

3. 2. Česká literatura za druhé světové války

Literatura v době okupace byla značně omezena nacistickým dohledem. Bylo zastaveno vydávání mnoha časopisů a novin, stejně jako bylo zakázáno publikovat některým autorům, jiní odešli do exilu a někteří byli zatčeni či odvezeni do táborů. Cenzura nejenže blokovala zprávy a informace v tisku a vydávání nových knih, ale také upravovala starší literární texty, v nichž objevovaly nevhodné narážky.⁵⁶

Během nacistické okupace Československa se v historické próze vyskytovala spousta jinotajů, které ukazovaly na současnou situaci. Podstatně výraznější je ale jinotajnost ve výběru témat, v protektorátní tvorbě se nesmělo objevit husitství nebo Bílá hora, a tak autoři vybírali jiná, nenápadnější témata ukazující odvahu a nezdolnost Čechů vůči cizím utlačovatelům, např. Čechy za Přemyslovců, Lucemburků, kníže Svatopluk, král Přemysl Otakar II.⁵⁷

Od 30. let se v historickém románu začíná silně uplatňovat biografický žánr. Většinou se ale nejednalo o příliš kvalitní tvorbu, autoři se nezaměřovali ani tak na díla a úspěchy významných Čechů, zejména umělců, ale spíše na jejich intimní životní příběhy, kritiky tak byla tato kategorie odsuzována.⁵⁸

3. 3. Literatura třetí republiky

Po skončení války se vytvořil jednoznačný názor na češství/slovanství, které bylo vnímáno jako protiklad krutého a barbarského germánství. Proti německé kultuře tak byla prakticky celá společnost.⁵⁹

V rané poválečné době popularita historického románu prudce opadla. Už nebylo třeba skrývat národní hrdinství v jinotaji, ale naopak nenápadné náznaky

⁵⁵ Tamtéž, s. 636-637.

⁵⁶ Tamtéž, s. 678.

V *Babičce* Boženy Němcové se škrtila věta „Němec je bit“ a v Máchově *Máji* namísto „Vůdce zhylnul“ se muselo tisknout „Pán náš zhylnul“.

⁵⁷ B. Dokupil, Český historický román, s. 56-58.

⁵⁸ E. Nováková, Český historický román, s. 36-39.

⁵⁹ Pavel Janoušek a kol., Dějiny české literatury 1945-1989 I, Praha 2007, s. 28.

byly nahrazeny otevřeným psaním o druhé světové válce. Tím romány ztratily podstatnou část atraktivity.⁶⁰ V prvních poválečných letech vycházela ve velkém množství vzpomínková vězeňská literatura, psaná jak uznávanými autory, tak naprosto neznámými lidmi, kteří byli zatčeni nebo deportováni do táborů.⁶¹ Druhou kategorií válečné prózy byla literatura psychologická, která ukazovala prožitky lidí, žijících ve světě ohroženém válkou a omezeném nařízenými protektorátu.⁶²

3. 4. Literatura 50. let

Po únoru 1948 byly vedením Komunistické strany stanoveny nové požadavky na autory a jejich tvorbu, která se měla rozvíjet v duchu socialistického realismu.⁶³

Proud socialistického realismu vznikl na počátku 30. let v Sovětském svazu. Pro české prostředí ho ještě před válkou rozvedli marxističtí teoretikové Bedřich Václavěk a Kurt Konrad, „kteří *socialistický realismus chápali jako literaturu zobrazující svět z hlediska revoluční perspektivy a jako spojení prvků realismu 19. století s některými postupy avantgardy*“. Po nástupu Komunistické strany k moci se ale chápání socialistického realismu změnilo. Avantgardní přístup byl označen za „*chorobný modernismus*“ a vytlačen. Zanikl i Konradův požadavek „*orientace na člověka v celé jeho rozmanitosti*“, protože každý člověk byl chápán pouze jako společenský produkt, zástupce sociální třídy.⁶⁴

Literatura se soustředila na aktuální dění a historická próza tak ustupuje do pozadí zájmu. Hlavním tématem přežívajících historických románů je husitství, pobělohorská doba a druhá polovina 19. století, tedy doby, kterými prochází linie lidových revolučních bojů.⁶⁵

Oficiální politika KSČ po únoru 1948, ústy Zdeňka Nejedlého, viděla vývoj české kultury v návaznosti na „lidové“ umění 19. století v duchu tvorby J. K. Tyla, A. Jiráska nebo V. Hálka.⁶⁶ Dne 10. listopadu 1948 byla vyhlášena tzv. jiráskovská akce, která byla zaměřena výchovně. Jejím cílem bylo vytvoření historického vědomí, které

⁶⁰ B. Dokupil, Český historický román, s. 67.

⁶¹ J. Lehár a kol., Česká literatura, s. 721-722.

⁶² P. Janoušek a kol., Dějiny I, s. 231.

⁶³ Titíž., Dějiny české literatury 1945-1989 II, Praha 2007, s. 28-30.

⁶⁴ J. Lehár a kol., Česká literatura, Praha 1998, s. 738.

⁶⁵ B. Dokupil, Český historický román, s. 114-115.

⁶⁶ P. Janoušek a kol., Dějiny I, s. 109.

by sloučilo obecné vnímání dějin s jejich komunistickou interpretací. Iniciátorem akce byl ministr školství a národní osvěty Zdeněk Nejedlý.⁶⁷

3. 5. Uvolnění 60. let

Po roce 1956, po XX. sjezdu KSSS a především po II. sjezdu československých spisovatelů, se podmínky v literatuře opět trochu změnily. Objevily se diskuze o správnosti či nesprávnosti socialistického realismu.⁶⁸ Nového přístupu se dočkala i historická próza. Stále sice musela dodržovat socialisticky laděné znění, ale psychologie postav se prohlubovala, jejich filozofie a mravní postoj získaly významnější místo v ději.⁶⁹

Uvolnění poměrů a oslabení cenzurního dohledu přinesly v próze na počátku 60. let změny v pojetí a výběru témat. Autoři upouštěli od bezchybných kladných hrdinů a nahrazovali je postavami aktivnějšími i chybujícími, polevení schematismu dřívějších let se částečně projevilo i v historickém románu.⁷⁰ Místo témat husitství a obrození s jejich jasně vymezeným přístupem se autoři zaměřili na baroko a různé události středověku.⁷¹ Druhým proudem historické prózy bylo obnovené téma války a okupace. To se už ale nezaměřovalo na velké události a hrdiny fronty nýbrž především na osudy Židů.⁷² Jako nové téma se na krátký čas objevilo vyobrazení poúnorové doby, stalinského teroru a jeho obětí.⁷³

Historická beletrie konce 60. let byla stylově unifikovaná, jednoduchá pro pochopení široké veřejnosti. Autoři příliš nezapojovali do svých děl fiktivní příběhy, ale drželi se historické faktografie, kterou ve větší či menší míře beletrizovali a popularizovali.⁷⁴

3. 6. Literatura období normalizace

S nástupem normalizace se literatura dočkala zásadních změn, především v návratu schematických norem a opětovného zpřísnění cenzury.⁷⁵ Od počátku 70. let se historická próza výrazně rozvinula a zároveň se začala silně odlišovat

⁶⁷ Titíž, Dějiny II, s. 47.

⁶⁸ B. Dokupil, Český historický román, 157-158.

⁶⁹ P. Janoušek a kol., Dějiny II, s. 308.

⁷⁰ Jirí Holý, Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti (2. polovina 20. století), Praha 1996, s. 103.

⁷¹ Tamtéž, s. 115.

⁷² Tamtéž, s. 105.

⁷³ Tamtéž, s. 119.

⁷⁴ B. Dokupil, Čas, s. 10-11.

⁷⁵ P. Janoušek a kol., Dějiny české literatury 1945-1989 IV, Praha 2008, s. 15.

od dosavadních trendů a stylů. V rámci konsolidačních změn společnosti nebyl příliš vítán společenský román, a tak jeho místo zaujaly romány historické. Hlavní myšlenkou stále zůstávalo postavení člověka v dějinách. Na základě oficiálních kulturně politických požadavků někteří autoři své romány formovali výchovně a z hrdinů dělali příklad a vzor socialistických ideálů.⁷⁶

V 80. letech se v historickém románu objevují nové autorské postupy a experimenty. Výrazněji se v románech rozebírá vztah života jedince a obecného běhu dějin. Autoři hledají nové způsoby, jak oživit své postavy, přidávají úlohu vypravěče, případně kombinaci postav a vypravěče. Na síle nabývá autorská fikce doplňující historická fakta vykonstruovanými myšlenkami a rozhovory jednotlivých postav. Aby získala dostatečnou autenticitu je fikce doplňována například i dopisy, úryvky projevů apod.⁷⁷

3. 7. Změny 90. let

Po listopadu 1989 přišly zásadní změny, které se netýkaly jen politické sféry, ale i všech ostatních oblastí života, samozřejmě i kultury. Dříve platné rozdělení literatury na tři proudy (oficiální, samizdat a exil) přestalo existovat a veškerá literatura se spojila v jednu masu. Vznikla spousta nových nakladatelství, která čtenáře zaplavovala knihami dříve zakázaných autorů i literaturou zahraniční. Tento nenadálý příval různě kvalitních žánrů a děl literatury a rozvoj techniky v zábavní kultuře ukončil vnímání spisovatelů jako elity s funkcí mluvčích společnosti.⁷⁸

⁷⁶ B. Dokupil, Čas, s. 27-34.

⁷⁷ Tamtéž, s. 51-53.

⁷⁸ J. Holý, Česká literatura, s. 259-263.

4. Obraz Františka Ferdinanda v historické beletrii

V následující části se práce zaměřuje na jednotlivá zpodobnění následníka trůnu v beletristických dílech českých spisovatelů. Jednotlivé ukázky z knih porovnávají následující vybrané součásti života a povahy Františka Ferdinanda: vztah s císařem Františkem Josefem I., názory na Čechy a Maďary, odpor k prostým lidem a s tím spojené oplocení konopišťského panství, následníkovy povaha a vzhled, případně obraz manželky Žofie.

Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války (1921-1923) jsou první knihou, kde se s Františkem Ferdinandem setkáváme. Arcivévoda se v tomto díle objevuje jen jako námět k hovoru a ne jako samostatná postava, ale i tak věty z románu Jaroslava Haška (1883 Praha – 1923 Lipnice nad Sázavou) vytvořily pravděpodobně nejtradovanější úsloví spojovaná s následníkem trůnu.

Haškův román vycházel nejprve v malých svazcích po částech, podle toho, jak jej postupně psal, a jeho přátelé je šířili mezi lidi.⁷⁹ Román je založený na provokaci a výsměchu, jednání Josefa Švejka se vždy pohybuje na hranici přehnané horlivosti a úmyslné provokace a neustále nechává čtenáře na pochybách, zda Švejk vše činí s rozmyslem a snahou o recesi, nebo jestli je přeci jen prostáček, který si ani neuvědomuje, co říká.⁸⁰ Ve svých románech i povídkách Hašek karikuje prakticky celý oficiální svět od panovnické dynastie, přes armádu a polici, až k obyčejným lidem. Státní aparát si vysloužil posměch za svou sešňěrovanost a přílišné lpění na pravidlech a někteří z prostých lidí za to, že žijí v představách, že někdy dosáhnou svých ideálů a že jejich život má vyšší smysl.⁸¹

Rozhovor o Františku Ferdinandovi přináší hned první věty knihy:⁸²
„Tak nám zabili Ferdinanda,“ řekla posluhovačka panu Švejkovi, který opustiv před lety vojenskou službu, když byl definitivně prohlášen vojenskou lékařskou komisí za blba, živil se prodejem psů, ošklivých nečistokrevných oblud, kterým padělal rodokmeny....“ *„Kterýho Ferdinanda, paní Müllerová?“* otázal se Švejk, *„nepřestáváje si masírovat kolena, „já znám dva Ferdinandy. Jednoho, ten je sluhou u drogisty Průši*

⁷⁹ Sergej Nikolskij, *V Haškových stopách za Josefem Švejkem*, České Budějovice 2012, s. 7.

⁸⁰ Tamtéž, s. 62-69.

⁸¹ Jiří Rak, *Potíže se Švejkem*, in: Milena Bartlová (ed.), *Pop History. O historické věrnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her*, Praha 2003, s. 20-21.

⁸² Kompletní přepis úryvků zmiňujících Františka Ferdinanda viz příloha č. 1

a vypil mu tam jednou omylem láhev nějakého mazání na vlasy, a potom znám ještě Ferdinanda Kokošku, co sbírá ty psí hovínka. Vobou není žádná škoda.“

„Ale, milostpane, pana arcivévodu Ferdinanda, toho z Konopiště, toho tlustýho, nábožnýho.“⁸³

I když se jedná jen o krátký úsek knihy a následník zde není zosobněn přímo, lze z něj vypočítat tři charakteristiky, které se v souvislosti s Františkem Ferdinandem objevují téměř vždy. Stačí k tomu jediná věta paní Müllerové, v níž jsou obsažena slova tlustý, nábožný a z Konopiště. František Ferdinand opravdu robustní postavy byl a ani další autoři, jak bude uvedeno níže, tento prvek nepřehlédli. Náboženství představovalo nedílnou část života každého Habsburka a arcivévoda býval často označován až za bigotního katolíka. Zámek Konopiště je s jeho životem také neodlučitelně spjat. V tomto počátečním rozhovoru tedy Hašek vystihl jedny z nejčastěji používaných charakteristik následníka trůnu.

V další části rozhovoru se svou posluhovačkou se Švejk zamýšlí nad způsobem provedení atentátu a přináší zajímavý poznatek o výběru zbraně:

„Dneska je málo poctivců, paní Müllerová. Já si představuju, že se pan arcivévoda Ferdinand také v tom Sarajevu zmejlil v tom člověku, co ho střelil. Viděl nějakého pána a myslil si, to je nějaký pořádný člověk, když mně volá slávu. A zatím ho ten pán bouch. Dal mu jednu nebo několik?“

„Noviny píšou, milostpane, že pan arcivévoda byl jako řešeto. Vystřílel do něho všechny patrony.“

„To jde náramně rychle, paní Müllerová, strašně rychle. Já bych si na takovou věc koupil browning. Vypadá to jako hračka, ale můžete s tím za dvě minuty postřílet dvacet arcivévodů, hubenejch nebo tlustých. Ačkoliv, mezi námi řečeno, paní Müllerová, že do tlustýho pana arcivévody se trefíte jistějc než do hubenýho.“⁸⁴

Atentátníci totiž opravdu použili zbraň typu browning M1910, což byla informace, se kterou Hašek mohl být seznámen. O to zajímavější je, že v dalších částech knihy uvádí naprosto mylné informace o atentátu a následníkovi. Dvakrát je zmíněno, že František Ferdinand byl císařovým strýcem a že po něm zbyla vdova na Konopišti.

⁸³ Jaroslav Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I-II*, Praha 1953, s. 9-10.

⁸⁴ J. Hašek, *Osudy*, s. 11-12.

„Když to povážím, strýc císaře pána a voni ho zastřelejí. Vždyť je to ostuda, jsou toho plný noviny...“

„Já bych jenom nechtěl být v kůži té vdovy po arcivévodovi. Co teď bude dělat? Děti jsou sirotkové, panství na Konopišti bez pána. A vdávat se zas za nějakého nového arcivévodu? Co z toho má, pojedje s ním zase do Sarajeva a bude vdovou po druhé.“⁸⁵

Existuje mnoho písemných svědectví o atentátu a zprávy o něm byly na titulní straně nejedněch novin⁸⁶ – zřejmě tedy každý věděl, že s Františkem Ferdinandem byla zavražděna i jeho žena, stejně tak byla jistě známá i informace, že arcivévod byl císařovým synovcem. Přesto Hašek do svého díla takovou mystifikaci vložil.

S typickým Švejkovým přístupem maskovaného výsměchu, se v souvislosti s Františkem Ferdinandem v knize setkáváme ještě jednou, a to opět ve spojení s Konopištěm. Konkrétně se jedná o plot, kterým bylo obehnané celé panství a za který nikdo nesměl vstoupit. Pokud se tam kdokoliv dostal, byť i jen kvůli pár suchým klackům na zátop, byl zatčen. Tento námět se v dalších beletristických dílech také ještě několikrát objevil a neopomenul ho ani Hašek:

„Kdyby bejval tlustější, tak by ho jistě už dřív ranila mrtvice, když honil ty báby na Konopišti, když tam v jeho revíru sbíraly roští a houby, a nemusel zemřít takovou hanebnou smrtí.“⁸⁷

Závěrem k románu Jaroslava Haška je bezpochyby nezbytné připomenout i sedm kulí. Tento výraz neuvěřitelně zlidověl a spousta lidí díky němu bere jako fakt, že při atentátu v Sarajevu bylo vystřeleno sedm kulek, ačkoliv ho Hašek použil jen tak mimochodem v jedné větě zatčeného muže.

„Podivně si nebožtík Ferdinand zahrál se čtvrtým zatčeným, mužem ryzí povahy a bezvadného štítu. Vyhýbal se celé dva dny jakékoliv rozmluvě o Ferdinandovi, až večer v kavárně při mariáši, zabíjeje žaludského krále kulovou sedmou trumfů, řekl: „Sedum kulí jako v Sarajevu.“⁸⁸

Ač je František Ferdinand v románu o Švejkovi zmíněn pouze několikrát v úvodní části, dokázal Hašek vytvořit dvě, dnes už ustálená, spojení, která se vybaví

⁸⁵ Tamtéž, s. 17.

⁸⁶ Friedrich Weissensteiner, František Ferdinand. Krůček od trůnu, Praha 2013, s. 33-35.

⁸⁷ J. Hašek, Osudy, s. 17.

⁸⁸ Tamtéž, s. 24.

většinu lidí při zmínce o následníkovu trůnu. Tedy to že „nám zabili Ferdinanda“ a způsobilo to „sedm kulí“.

Další kniha *Vysoký pán konopištský aneb nelichotivý portrét následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este* (1927) už je Františku Ferdinandovi věnovaná celá. Autorem je Vilém Němec (1857 Praha – 1942 Praha), který část života strávil v krásné vile El Kahýra na okraji Benešova. Němec byl vystudovaný lékárník, ale věnoval se také zoologii a botanice. Podílel se na založení pražské zoologické zahrady v Troji a za svého pobytu v Egyptě organizoval lovecké výpravy, během nichž se údajně také poprvé setkal s Františkem Ferdinandem. Jejich lovecká spolupráce probíhala na přátelské vlně, až později, poté, co se Němec usadil v Benešově, se jejich vztahy zkomplikovaly.⁸⁹ To byl pro Němce podnět k sepsání knihy. První vydání roku 1927 financoval sám a neslo název *Vysoký pán konopištský, arcivévoda František Ferdinand d'Este, jeho vláda a řádění na Konopištsku, různé příběhy, paměti a dobrodružství*. O tři roky později knihu vydal ještě jednou.

Autor rozebral osobnost Františka Ferdinanda opravdu podrobně ve formě příběhů a historek z následníkovy života na Konopišti. A tak v knize najdeme charakteristiku všech součástí života následníka trůnu, které byly v úvodu této části vytyčeny. Vzhledem k tomu, že celá kniha pojednává o arcivévodovi, nebudou zde vypsány jednotlivé pasáže, místo toho bude popsána osoba následníka, jak ji vytvořil Vilém Němec.⁹⁰

K první vymezené kategorii, tedy ke vztahu Františka Ferdinanda se svým císařským strýcem, se Němec nijak nevyjadřuje. Dalším bodem je následníkuv vztah k Čechům a Maďarům, tyto zmínky už v knize nalezneme, ale pouze v názoru na Čechy. Podle Němce je František Ferdinand neměl v oblibě a po koupi Konopiště začal okamžitě veškerý český personál vyměňovat za německý. Třetí vybranou kategorií je oplocení konopištského panství a s ním spojené hlídání jeho hranic. Tento

⁸⁹ Němcově vile se původně říkalo vila poručíka Hellera a Němec ji koupil roku 1902. Dnes se jmenuje Kатуška po Kateřině Kuželové, které vilu Němec roku 1908 prodal.

Spory Viléma Němce s Františkem Ferdinandem přibližuje článek ve Zpravodaji města Benešov. Autorem článku je Lukáš Pavlík, člen Spolku přátel Konopiště, o. s. Článek uvádí, že Němec roku 1910 žádal Františka Ferdinanda o finanční příspěvek na svůj projekt zoologické zahrady v Praze a na vydání knihy o ochraně přírody. Než se arcivévoda k žádosti vyjádřil, nechal Němce prověřit. Zpráva přinesla informace o tom, že Němec má spoustu dluhů a žádný pravidelný příjem. Na základně těchto poznatků František Ferdinand žádost zamítl z důvodu možného zneužití finančních prostředků.

Lukáš Pavlík, Ve službách vysokého pána – XII. díl, Zpravodaj města Benešov, č. 2, 2015, s. 29.

⁹⁰ Ukázky z knihy k jednotlivým kategoriím viz příloha č. 2.

problém okolních občanů Němec zmiňuje na několika místech. Připomíná rovněž skutečnost, že cesty, které přes panství vedly, byly označeny cedulemi zakazujícími vstup, a případní narušitelé byli bez milosti vyháněni a kolikrát i zbiti. Oplocení konopišťských pozemků je doložitelné, stejně tak i dohled četníků nad dodržováním zákazu vstupu. Pokud ale musel některý četník zakročít, většinou dotyčného jen vyhnal, případně pokutoval,⁹¹ to že lidi byli také bití, už je domyšleno Němcem.

Ke vzhledu arcivévody se autor vyjadřuje stručně a nelichotivě, jeho oči například přirovnává k očím uvařeného kapra. Následníkovu povahu vylíčil ještě mnohem hůře. František Ferdinand měl poměrně výbušnou povahu a trpělivostí neoplýval, ale Němec z něj vytvořil nepřičetného sadistického maniaka, který neváhá do bezvědomí zbit chlapce kvůli domnělé krádeži stromku.

Ani Žofie Chotková neušla zášti Viléma Němce, její obraz se příliš neliší od toho Ferdinandova. Žofie je popisována jako neskutečně lakomá, panovačná, závistivá sběračka klevet, která nejenže neustále přísně dohlížela na služebné, jež podezírala z krádeží, nechávala jim kontrolovat pokoje, ale nutila je pravidelně chodit na bohoslužby, jejich docházku si hlídala – pokud někdo chyběl, následoval trest.

V knize jsou také vylíčeny až fantastické počiny Františka Ferdinanda, které byly později inspirací pro film *Jára Cimrman ležící, spící*. Jedná se o zařízení speciální místnosti určené ke střílení hmyzu, který služebnictvo chytalo a poté i plašilo, aby jej mohl arcivévoda střílet za letu. Další z mnoha neověřených historek je lov oblečených zajíců, kterým nechal následník ušít šaty, aby pobavil své společníky při lovu; mezi zajíce bylo pro zpestření přimícháno i několik koček.

Další dvě knihy s postavou Františka Ferdinanda jsou dílem spisovatele a novináře Karla Nového (1890 Benešov – 1980 Praha). Ten se věnoval realistické próze, a to především v sociálních a historických románech. Značná část jeho díla se odehrává na rodném Benešovsku. V románech líčí osudy drobných zemědělců a dělníků. Nový se zaměřuje na sociální témata jako je zločin a jeho důsledky, výchova mládeže a problémy s nezaměstnaností v kraji.⁹²

Prvním dílem, vyobrazujícím arcivévodu, je *Samota Křešín* (1927). Román vyšel jako první díl trilogie *Železný kruh*, která popisuje život dělníků v kamenolomu a cihelně nedaleko Konopiště. V tomto díle se František Ferdinand objeví v momentě,

⁹¹ J. Galandauer, František, Praha 1994, s. 89-90.

⁹² Arne Novák, Dějiny českého písemnictví, Praha 1994, s. 280.

kdy chce odkoupit cihelnu a okolní domy, aby mohl rozšířit své lovecké revíry. Než se ale ukáže osobně, několikrát je zmíněn v dialogích mezi obyvateli vesnice, a to vždy ve spojitosti se zakázaným sběrem dřeva a pytláčením na jeho panství. Kromě popisu následníkovy vzhledu autor přiblížil i jednu výraznou součást jeho povahy, kterou byla výbušnost.

„Četník z Benešova dorazí do vesnice vyšetřovat krádež modřínu z konopištského lesa, všichni tvrdí, že o ničem neví a všichni tím modřínem topí v kamnech. Četník se vrací několikrát a zkouší se vyptávat i děti, jestli náhodou něco neprozradí, ale vesničané vědí, že se na nic přijít nesmí a četník odchází i na třetí pokus s nepořízenou.“⁹³

(...)

„A četníka Zelenku nadarmo nepovyšili na strážmistra! Zasloužil si toho. A nadarmo mu nesvěřují revír, do něhož nahlíží přísným okem sám konopištský pán, sám příští císař, Jeho Nejjasnější arcivévoda František Ferdinand d'Este!“⁹⁴

Kromě proslule oploceného Konopiště je v knize i nepříliš lichotivá zmínka o Žofii Chotkové. V souvislosti se Žofií se vesničané zmiňují především o její zbožnosti a opět nacházíme tvrzení o tom, že nutila poddané chodit pravidelně na všechny mše a bohoslužby. Na Konopiště také přijala jakéhosi potulného kněze, který se objevil a kázal v okolí Benešova.

„Na konopištském panství lid naplňoval zpovědnice každé neděle a chodil k přijímání v nebývalém množství. Paní arcivévodkyně udeřila, lidé zaměstnaní na panství se snažili ji poslechnout. „Je to skoro jako za mejch dětskejch let,“ říkal starý Barhoň, když slyšel o následcích misionářovy činnosti a naléhavém přání choti následníka trůnu.“⁹⁵

Poslední zde zmíněná část se týká osobní návštěvy Františka Ferdinanda, při obhlídce pozemků.

„Meškal tam celý průvod, v čele vysoký muž s mohutným tmavým knírem, v zeleném mysliveckém klobouku. Proházeli cihelnou.“

(...)

⁹³ Karel Nový, Samota Křešín, Praha 1980, s. 94-98.

⁹⁴ Tamtéž, s. 256.

⁹⁵ Tamtéž, s. 173-174.

„Celá společnost se kolem něho točila jako vítr i lpěla napjatými pozory na jeho silných ústech a kníru a očích, které byly tak bledé, jako bývají kalužinky pod sivou oblohou. Vysoký pán mávl rukou a už byl v kočáru. A tu se koně vzepjali, polekali se černého kocoura, který odkudsi vyrazil a propletl se mezi nohama, kočí je stěží udržel, kočár sebou prudce smýkal. „Was machst du, Kerl!“ rozkřikl se na něho pan arcivévoda. Páni se zachvěli a kočí zbledl, jako by po něm sahala smrt.“

(...)

„Chachá! Já vím, že kvůli němu dá Vysokej ještě toho premovanýho zavřít!“ zasmál se mladý Barhoň.“⁹⁶

I když není Františku Ferdinandovi v knize věnováno příliš prostoru, znovu se ukázalo, že některé jeho rysy jsou natolik výrazné, že je nelze nezmínit. Opět se zde setkáváme s oploceným a nepřístupným Konopištěm. V popisu vzhledu arcivévody nechybí knír a bledé oči, které popisoval i ne jeden jeho současník, například vedoucí následníkovy kanceláře Karl Bardolff.⁹⁷ A Žofie Chotková se i zde, stejně jako u Němce, dočkala nijak lichotivého zpodobnění, přespříliš nábožensky založené ženy.

Druhou Nového knihou zachycující Františka Ferdinanda je *Sarajevský atentát* (1935). V něm se autor, jak sám přiznává *„mstí za smrt svých druhů, za úzkosti, vzteky a hnus, v němž jsem se musil skoro čtyři roky protloukat a živořit“*⁹⁸ Román je zaměřený především na plánování atentátu a na putování atentátníků. Přesto František Ferdinand i jeho žena Žofie dostali dostatek prostoru, aby mohly být zdůrazněny některé z jejich typických vlastností a rysů.

Jelikož je kniha díky svému námětu zaměřena částečně i na politiku Rakousko-Uherska, dočkáme se zde přiblížení vztahu Františka Ferdinanda s císařem Františkem Josefem I. a arcivévodovy nedočkavosti po císařském trůnu.

„Císař! Což bude věčně žít? Věru tváří se tak, jako by neměl nikdy opustit svou vídeňskou kancelář. Opustí svět, ale neopustí otěže své říše - fiakrista, jenž klímá a jede, nevěda kam!“

(...)

⁹⁶ Tamtéž, s. 355-357.

⁹⁷ J. Galandauer, František, s. 225.

⁹⁸ Karel Nový, Sarajevský atentát, Praha 1980, s. 380.

„Přestárlý vladař se svými donašečskými krysami! Kdy umře?“⁹⁹

(...)

„Tyto manévry nebudou hrozbou toliko nepřítelům vnějším nýbrž i vnitřním. A samému císaři a jeho žvatlavým starcům, všem, všem!“¹⁰⁰

Vztah Františka Ferdinanda a císaře byl opravdu poměrně komplikovaný a nijak láskyplný. Následník se nemohl dočkat, až převezme moc nad monarchií a uskuteční všechny své plány na reformy říše, které se snažil i několikrát přednést císaři. Ten však nechtěl o žádných změnách, a už vůbec ne o tak radikálních, ani slyšet. Audience netrpělivého synovce nepřijímal císař s nadšením a moc dobře si uvědomoval, že se arcivévoda těší, až on umře.¹⁰¹

Další vybranou typizací osobnosti Františka Ferdinanda je uzavření Konopiště před lidmi, kterými opovrhoval. I tomu se Nový věnuje poměrně podrobně a spojuje ho nejen s nelibostí k prostým lidem, ale především k Čechům.

Německý císař Vilém II. poradí arcivévodovi, aby otevřel na den nebo dva své zahrady pro veřejnost a zvýšil tak svou popularitu. „Čert mi byl dlužen této rady! Rozhlédl se s úzkostí po pečlivých záhonech a skupinách keřů a trávě, jež mu lid patrně sešlape.“¹⁰²

(...)

„Opovrhoval lidmi víc, než se jich štítíl. Jaké mají nohy podřáté, krátké, jaké uši tito Čechové, veliké a odchlíplé, a jaké polekané oči, pohlédne-li do nich! Pach vychází z množství! Zápach propocených košil a ponožek a z hýždí. Jako smrdutý dým se to vznášá nad cestami, jimiž jdou! Shlížel na ně dolů a myslil si, jak mu zasviní park.“¹⁰³

Následníkovu nenávist k Čechům Nový stylizoval v duchu představ kolektivní národní paměti o nepřátelských katolických Němcích nenávidějících odbojně Čechy. Arcivévoda se jako katolík hanlivě vyjadřuje směrem k husitskému odkazu.

„Prokletá česká rovino, páchnoucí rybinou! Ech Tábor! Všivácké hnízdo českých divochů, kteří chtěli rozkotat Kristovu říši a povýšit se sami na střed světa! Nikoli, nedívejme se na tuto zemi, v níž jest zaset starý hněv a nenávist. Věky je

⁹⁹ Týž, Sarajevský atentát, Praha 1948, s. 13-14.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 16.

¹⁰¹ J. Pernes, Život, s. 140-160.

¹⁰² K. Nový, Sarajevský atentát, s. 150.

¹⁰³ Tamtéž, s. 158.

nedokázaly vyšlehat. Kam vzhledneš, odevšad se na tebe ze skrytu dívají jedovaté oči: Tábor, Benešov, Praha. ¹⁰⁴

Když Nový zmínil nelibost Františka Ferdinanda k Čechům, nemohl opomenout ani následníkův vztah k Maďarům, které nenáviděl ještě víc.

„Tito pánové, tito Maďaři jen omylem se dostali do Evropy. Byl to věru nevkus od nich. ¹⁰⁵

Popis vzhledu Františka Ferdinanda využil autor dvakrát; poprvé jej vložil do úst Gavrilo Principa, podruhé jej pak zasadil do děje. V této charakteristice je opět zdůrazněna robustní postava, knír a světlé oči.

„Princip stále před sebou viděl habsburskou masivní tvář a jeho modré, vybledlé, vodnatelné oči. ¹⁰⁶

(...)

„Arcivévoda jel veliký mezi oběma zcela malými skrčky, polním zbrojmistrem a šéfem generálního štábu. Mohutná hlava, silné kníry a ramena zápasníka! Jeden z nejsilnějších a největších Habsburků, jací kdy vládli. ¹⁰⁷

Ve zmínkách o výbušné povaze arcivévody zachází Nový o něco dál než předešlí autoři, dovádí ho až téměř k nepřičetnosti.

„Následník se potácí po vagoně jako opilec, jako pod strašlivou ranou. Schyluje hlavu, ale již vyskakuje, tasí šavli a útočí. Probůh, s kým se bije? Se smrtí starcovou, jež váhá přijít? Se svým snem? Se svým osudem? Čalouny oken jsou rozedrány ostrím zbraně, šlehají v průvanu. ¹⁰⁸

Autorovu zájmu neušla ani Žofie Chotková. Mimo běžné rozhovory s Františkem Ferdinandem je znovu uvedena v souvislosti s povinnou docházkou služebnictva do kostela.

Vyzvednutím úlohy bosenských studentů a jejich cílů, které byly díky pevnému přesvědčení silnější než náboženská víra představitelů monarchie v boží ochranu a svou

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 41-42.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 146.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 200.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 205.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 42.

neohroženost, dal Nový jasně najevo svou levicovou politickou příslušnost. Vytvořením silně negativního obrazu Františka Ferdinanda mohlo být rovněž autorovým osobním vyrovnáním s arcivévodovou „krutovládou“ na jeho rodném Benešovsku.

Jednu krátkou nepřímou zmínku o Františku Ferdinandovi najdeme i v dílku *T. G. M. Malé historky o velkém muži* (1934) spisovatele a novináře Ivana Herbena (1900 Praha – 1968 Pacific Grove, USA), syna blízkého spolupracovníka T. G. Masaryka Jana Herbena. Po únoru 1948 odešel z Československa do exilu v USA, kde se podílel na vzniku rádia Svobodná Evropa.¹⁰⁹ V *Historkách* líčí většinou úsměvné příhody ze života prezidenta Masaryka, které vyslechl od svého otce a jeho dalších kolegů.

Historka, která se týká tématu práce, je z roku 1919, kdy byl prezident na návštěvě v Benešově. Je tedy zřejmé, že František Ferdinand se zde neobjeví osobně, ale i tak je tu zmíněna jedna ze součástí života následníka trůnu. Jedná se opět o neprostopný konopišťský plot.

„V odporu ke všem památkám na Habsburky zůstal pan prezident důsledný. Zrovna tak, jak odmítl 21. prosince 1918 jet z Wilsonova nádraží v připraveném kočáře, dědictví po císaři pánu, tak se obrátil zády ke Konopišti, když byl roku 1919 na návštěvě v Benešově u dr. Veselého. Po obědě se mělo jít na procházku. „Nechtěl byste se podívat na Konopiště?“ „Ne,“ zavrtěl pan prezident hlavou. Šlo se tedy na druhou stranu. Když společnost přišla k Černému lesu, někdejšímu majetku konopišťského pána, chtěla do něho vejít. Pan prezident už vykročil, ale vtom spatřil pověstný drát, jímž byl les obehnán. Ukázal na drát: „To je konopišťské! Tam nepůjdu!“ - a šel dál po silnici.

Následující ukázka je opět velmi stručná a poukazuje jen na vzhled Františka Ferdinanda. Zmiňuje ho Josef Rybák (1904 Písek – 1992 Dobříš) ve své knize vzpomínek *Kouzelný proutek* (1968). Od mládí byl zastáncem komunistického hnutí a pracoval v několika komunistických novinách.¹¹⁰ Autor ve svých pamětech líčí dětství v Písku, mládí v Bratislavě a předválečná léta v Praze. Naše ukázka se nachází v první části knihy, kde se dočteme o vypuknutí první světové války. František Ferdinand je zde zosobněn na plakátech, které autor popisuje.

¹⁰⁹ Milan Churáň (ed.), *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století A-M*, Praha 1998, s. 212.

¹¹⁰ *Čeští spisovatelé 20. století. Slovníková příručka*, Praha 1985, s. 522-523.

„Sarajevské tragédie byly plné noviny. Přišel jsem domů a zvěstoval jsem: „Tatí někoho zabil.“ A tatínek řekl: „Následníka trůnu.“ A byl zachmuřen. Tvářil se velice vážně, až se maminka polekala. V novinách byly divoké články a já dosud vidím fotografie z obrázkových časopisů, vyvěšené ve výkladních skříních knihkupců Buriana a Podhajského: František Ferdinand d'Este na Konopišti, František Ferdinand s chotí a dětmi v rodinném kruhu, následník trůnu s Vilémem II. na lovu jelenů, v mysliveckém úboru, na manévrech, v Sarajevu mezi hodnostáři, v kočáře, než na něho vystřelil Princip, rakev s jeho mrtvým tělem v záplavě květů a věnců, nakládání rakví ve Splitu na válečnou loď. A ještě další a další obrázky o tom, co předcházelo atentátu a co s ním bezprostředně souviselo. Arcivévodovy snímky z dětství, z mládí, z dospělých let, neinteligentní a bigotní tvář kandidáta trůnu, z kterého čišela tupá omezenost, tuctová hlava s vlasy na ježka, na níž měla sedět koruna.“¹¹¹

Toto těžko mohou být názory tehdy desetiletého chlapce a jedná se pochopitelně o autorovu pozdější projekci názoru na Františka Ferdinanda z pohledu aktivního socialistického spisovatele.

Následující dílo už svým názvem vypovídá, na kterou část života Františka Ferdinanda je zaměřeno; *Smrt následníka* (1971) pojednává o sarajevském atentátu a jeho přípravách. Autor František Kafka (1909 Louňovice – 1991 Praha) se historické tematice věnoval ve značné míře. Většina jeho díla pojednává o osudech Židů, sám byl totiž ze židovské rodiny. Ve svých dílech se zaměřoval na psychologii postav a propracované popisy prostředí.¹¹²

I když je kniha poměrně krátká a věnuje se více přípravám atentátu než jeho oběti, ukazuje několik charakteristik vymezených touto prací. Stejně jako u předchozích knih je zmíněn plot kolem Konopiště.

„V arcivévodských lesích se zužitkovala každá snítka, chudáci sem nesměli ani na klesti.“¹¹³

Kafka popisuje také vzhled následníka, který se nijak neliší od popisů předchozích.

¹¹¹ Josef Rybák, *Kouzelný proutek*, Praha 1974, s. 71-72.

¹¹² Heslo František Kafka, in: *Slovník české literatury po roce 1945*. Dostupná na: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=402&hl=fratnišek+kafka+> [online zdroj], cit. 4. 5. 2015.

¹¹³ František Kafka, *Smrt následníka*, Praha 1971, s. 23.

„František Ferdinand d'Este je padesátník vysoké plné postavy a temně kaštanových vlasů. V oválné, jakoby opuchlé tváři sedí modré rybí oči, nad silným habsburským rtem feldvéblovský knír.“¹¹⁴

A znovu se pozornosti dočkala i Žofie Chotková, coby katolička kontrolující docházku na bohoslužbách.

„František Ferdinand i Žofie Chotková jsou bigotní katolíci. Na každou mši se musí dostavit všechno služebnictvo, běda kdyby chyběl některý z hospodářských ředitelů, správců, komorníků nebo panských. Znamenalo by to okamžité propuštění ze služby.“¹¹⁵

Kafka nevěnuje osobě Františka Ferdinanda příliš zájmu a bez výrazných změn využívá poměrně zažitý stereotyp, které se v historické beletrii už několikrát objevily. Více zájmu věnuje bosenským studentům a jejich postavy rozebírá důkladněji, v názvu jedné kapitoly jsou dokonce nazváni hrdiny.

Komplexnější obraz Františka Ferdinanda přináší Miloš Václav Kratochvíl (1904 Vídeň – 1988 Praha) ve svém románu *Evropa tančila valčík* (1974). Kratochvíl se svou beletristickou tvorbou zcela lišil od ostatních autorů. Jako vystudovaný historik a archivář přistupoval i ke krásné literatuře odborným stylem. Román je založen na historických faktech a beletrizující fikce je využívána v rozhovorech a pocitech postav. Děj je vyprávěn pohledem několika postav z různých kruhů společnosti a částí monarchie. V knize se projevují protiválečné názory, jednou z myšlenek díla je zobrazení ničivosti války, která je ukázána především na agresivním pruském militarismu.¹¹⁶

Tento román je zaměřen na osudy celé monarchie, a tak se s Františkem Ferdinandem setkáváme znovu v odrazu jeho politických záměrů a názorů. Autor se zaměřil především na následníkův vztah s císařem.

„Nebylo to dávno, kdy se v rozhovoru s císařem již neudržel a rozkřičel se, že zde nemá víc práv než poslední podomek. A když mu císař odpověděl, že se nikdo nemá

¹¹⁴ Tamtéž, s. 20.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 23.

¹¹⁶ B. Dokupil, Čas, s. 67-69.

co míchat do vládních záležitostí, dokud on je naživu, odsekl: Dobře! Ale jsem to já, kdo bude muset jednou platit za tvoje chyby.“¹¹⁷

Další uvedenou charakteristikou jsou následníkovy názory na Maďary. Tentokrát je nezmiňuje osobně, ale jeho výroky tlumočí nejmenovaná postava.

*„...že prý Maďaři pozůstávají toliko z knírů.“ „No a pak ještě řekl, že je od těch pánů nevkusné, že přišli do Evropy. Ostatně výborné, co?“*¹¹⁸

Novým motivem je poměrně podrobné líčení příprav a průběhu pohřbu arcivévody a jeho ženy. Pohřební ceremoniál, jak již bylo uvedeno výše, měl na starosti kníže Montenuovo v rámci svého postavení vrchního hofmistra. Kratochvíl v této části opět pracuje s historickými fakty a přístup Montenuova k přípravě pohřbu odpovídá tehdy platnému výkladu událostí. Montenuovo původně plánuje dva odlišné pohřby, ale tuto možnost císař musí odmítnout. *„Jenže to nepůjde. Byl u mne totiž nový následník, a nemohl jsem mu odepřít. Byla to vlastně jeho první prosba v nové hodnosti. Prosil pro strýce a jeho manželku o společný pohřeb. Dal jsem mu svůj souhlas. Jsem ovšem přesvědčen, že i v takovém případě najdete řešení.*“¹¹⁹

(...)

„V kapli bude rakev s pozůstatky zesnulého následníka umístěna na katafalku, u jehož nohou bude černým sametem potažený pult se všemi řády a vyznamenáními. Katafalk s rakví vévodkyně z Hohenbergu bude umístěn po boku katafalku hlavního, ovšem bude o čtyřicet centimetrů nižší, a na pultu u nohou budou na černém polštáři položeny křížem bílé kožené rukavice a vějíř, symboly postavení zesnulé u dvora, symboly – dvorní dámy.“¹²⁰

V rámci zesílení věrohodnosti autor v knize používá i dopisy, výňatky z deníků a novinové zprávy, o kterých v závěru knihy tvrdí, že jsou bezesbytku převzaty z originálů.¹²¹

¹¹⁷ Miloš Václav Kratochvíl, *Evropa tančila valčík*, Praha 1974, s. 149.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 187.

¹¹⁹ M. V. Kratochvíl, *Evropa*, s. 168.

¹²⁰ Tamtéž, s. 169.

¹²¹ Ověření pravdivosti tohoto tvrzení by zahrnovalo cestu do archivů v Rusku, Německu a Rakousku. Čtenář si může jen domýšlet, zda takový výzkum Kratochvíl opravdu provedl kvůli beletristickému dílu.

V knize *Malovaný děti* (1983) básníka a prozaika Jiřího Šotoly (1924 Smidary – 1989 Praha) se objevuje o Františku Ferdinandovi pouze drobná zmínka. Šotola se věnoval historickým tématům, v jejichž rámci se zaměřoval za životy obyčejných lidí, kteří byli silně ovlivněni událostmi dějin.¹²² *Malovaný děti* jsou románem z prostředí josefovské vojenské věznice v období první světové války. Věznice je řízena profousem Čěnkem Svobodou, který je bezmezně oddaný císaři a monarchii a nepřipouští si prohru a konec války. Z jeho úst také zazní zmínka o Františku Ferdinandovi.

„Tu ale přiletěla bomba. Zásáhla Čěňka Svobodu mezi třetí a páté žebro, tam kde je srdce. Tam, kam se připínají rády a vyznamenání. A kdyby to alespoň byla opravdická bomba! Jaká vyštvala šlechetnou duši ze šlechetného těla arciknížete a následníka trůnu Františka Ferdinanda a poskytla šlechetný podnět k této válce, nejgrandióznější v dějinách! Byl to shnilý brambor. A nevrhl ho v šlehajících plamenech nenávisti spiklenec a ženich smrti Gavrilo Princip, mrskl jím po Čěňku Svobodovi neznámý josefovský uličník předškolního věku, bez instrukcí, bez výcviku, ba pravděpodobně i bez vážného důvodu. A trefil se.“¹²³

Tato ukázka sice nepřináší srovnání k žádné ze stanovených kategorií uváděných v jednotlivých dílech, ale objevuje se zde naprosto odlišný obraz, než jaký jsme viděli v předchozích ukázkách. František Ferdinand je představen v názoru prostého člověka, který jen poslušně obdivuje ty, které obdivovat má - tedy panovnickou dynastii.

A tak se neloučíme s agresivním, nepřístupným arcivévodou, který chce jen vládnout, ale se šlechetným následníkem trůnu, jak ho viděl jeden nepřilíš významný úředník.

V beletrii nejčastěji využívaným motivem k vytvoření obrazu Františka Ferdinanda byla jeho nelibost k lidem a uzavřenost konopišťského panství, která měla chránit jeho lesní majetek. Dále je to pochopitelně popis vzhledu, který byl velmi specifický díky jeho nepřírozeně světlým očím. Podstatně nižší zájem věnovali autoři jeho vztahům k císaři, ostatním národům monarchie i jeho povaze. Je poměrně překvapivé, že arcivévodově lovecké vášni se věnuje jen Vilém Němec. Přitom se jedná o jeden z nejvýraznějších projevů následnickovy osobnosti, který je navíc i hmotně spojen s Konopištěm. Následnickovo sídlo však bylo v beletrii zmiňováno jen kvůli

¹²² Čeští spisovatelé, s. 620-621.

¹²³ Jiří Šotola, *Malovaný děti*, Praha 1983, s. 130.

oplocení, lovu už zájem věnován nebyl. Odraz převážně negativního vnímání Františka Ferdinanda se přenesl i na jeho ženu Žofii, které je monotónně zobrazena jako lakotná katolička.

5. Český film 20. století

5. 1. Počátky kinematografie

„Dějiny konstatují, že snaha zachytit a reprodukovat pohyb je téměř tak stará jako lidstvo samo.“

Příklady tohoto tvrzení najdeme od pravěku, kdy vznikaly nástěnné malby, které zachycují zvířata v pohybu s několika konturami nohou, ukazujícími jednotlivé fáze běhu, až po 18. a 19. století, kdy se začaly objevovat technické hříčky a hračky pracující s optickými iluzemi a vytvářející tak pohyblivé obrázky.¹²⁴

První veřejné promítání v Čechách se uskutečnilo 15. července 1896 v Karlových Varech. Snímky, které poté byly uváděny, neměly ještě žádnou uměleckou hodnotu. Promítaly se jen krátké frašky pro zvědavé publikum a připomínaly tak spíše jarmareční atrakci. První licenci pro kočovný kinematograf získal tábořský fotograf Ignác Schächtl. Stálé kino pak bylo otevřeno v Praze na Starém městě 15. září 1907, majitelem byl Viktor Ponrepo. Po otevření prvního stálého kina na sebe další nenechala dlouho čekat a už roku 1909 měla Praha 6 stálých kin a několik putovních podniků.¹²⁵

První historické filmy se natáčely ve formě živých obrazů, kde se objevovaly význačné české osobnosti. Ke všeobecnému nadšení ze vzniku samostatné republiky se záhy připojili i filmaři. V historických filmech chtěli ukázat a slavná období českého národa.

V režijních plánech na historické velkofilmy se nejprve počítalo s husitskou tematikou, jako symbolem boje Čechů proti Němcům. Takový film si ale žádal nákladnou výpravu a schopnou režii a česká kinematografie této doby ještě nebyla na takové úrovni, aby mohl vzniknout kvalitní snímek.¹²⁶ Problémem byla nejen omezenost finančních prostředků, ale především nezpůsobnost a neodbornost režisérů. Ani technické zázemí nebylo dostačující. První český historický velkofilm *Svatý Václav*¹²⁷ se tak dostal do kin až roku 1929, nesklidil ale příliš velký úspěch, protože

¹²⁴ Luboš Bartošek, *Náš film. Kapitoly z dějin (1896-1945)*, Praha 1985, s. 13.

¹²⁵ Tamtéž, s. 17-19.

¹²⁶ Jiří Rak, *Film v proměnách moderního českého historismu*, in: Petr Kopal (ed.), *Film a dějiny*, Praha 2004, s. 19-20.

¹²⁷ Režie a scénář Jan Stanislav Kolár. Film měl být oslavou národních dějin a povzbudit vlastenecké nadšení.

jeho umělecká úroveň nebyla valná a vlastenecké nadšení v té době již nebylo tak silné.¹²⁸ V této době vznikají také první, ještě němé, filmy se Švejkem. Autorská práva na román filmaři odkoupili ještě za života Jaroslava Haška a v letech 1926 a 1927 vznikly hned čtyři hrané němé švejkovské filmy, všechny s hercem Karlem Nollem v titulní roli.¹²⁹ *Dobryj voják Švejk*, *Švejk na frontě* (1926), *Švejk v ruském zajetí*, *Švejk v civilu* (1927).¹³⁰

Velkým problémem české kinematografie byl nedostatek vlastních kvalitních scénářů, a proto byly jako motivy filmů využívány především literární předlohy. Výběr předloh nebyl příliš pečlivý, okrajová literatura plná melodramatické romantiky a jednoduchých dějových kliše, nemohla být námětem pro kvalitní film.

Koncem 20. let značně ubývá historických filmů. Všeobecné nadšení ze samostatnosti i projevy oslavného historismu už vymizely z kulturního života a tedy i z filmových pláten. Nadále se ale točily historické filmy s legionářskou tematikou,¹³¹ což napomohlo k zafixování negativního obrazu habsburské monarchie v české historické paměti.¹³² Tyto filmy byly navíc přehnaně patetické a nekritické. Legionáři jsou v nich zobrazeni jako „*novodobí představitelé husitské tradice či moderní blaničtí rytíři*“.¹³³

5. 2. Kinematografie ve 30. a 40. letech

Symbolem kinematografie 30. let bylo přidání zvukového záznamu k filmům a později i ozvučení přímo z pásu s filmem. První český zvukový film *Když struny lkají* (1930)¹³⁴ za jinými evropskými filmy zaostával o pouhý rok. Tento film, ale příliš neuspěl ani u kritiků ani u diváků.¹³⁵

¹²⁸ Luboš Ptáček (ed.), *Panorama českého filmu*, Olomouc 2000, s. 306.

¹²⁹ Tamtéž, s. 25-21.

¹³⁰ Tyto filmy se nedochovaly celé, ze zbytků pásů vytvořil roku 1931 režisér Martin Frič svůj film *Osudy dobrého vojáka Švejka*.

¹³¹ Legionáři patřili k odbojovým vojenským jednotkám, které se během první světové války hlásily k ruské, francouzské či italské armádě. Vojáci odmítali sloužit v rakouské armádě a naopak usilovali o její porážku tím o získání možnosti vytvoření samostatného českého státu.

¹³² J. Rak, *Film*, s. 20.

¹³³ L. Ptáček (ed.), *Panorama*, s. 313.

¹³⁴ Režie Friedrich Fehér. Obecně je sice za první český zvukový film považována *Tonka Šibenice* (1930), tento film byl ale ozvučen dodatečně. *Když struny lkají* je první český film natočený se zvukovou stopou na pásu filmu.

¹³⁵ L. Ptáček (ed.), *Panorama*, s. 35-36

Když se ve 30. letech objevila nacistická hrozba, projevilo se to i ve filmu, který měl znovu povzbudit naději a víru v národ.¹³⁶ Pokračovalo se v natáčení legionářských filmů, ale jejich úroveň stále nebyla nijak vysoká. Jedním z mála kvalitních byl *Zborov* (1938),¹³⁷ neprošel ale okupační cenzurou a do kin byl uveden až o několik měsíců později v okleštěné verzi.

Za protektorátu převzalo kontrolu nad filmovou tvorbou kulturně politické oddělení Úřadu říšského protektora, které mělo na starosti i cenzuru a recenze filmů. Pod německou správu byly převedeny i filmové ateliéry. Česká filmová tvorba byla téměř zastavena (41 filmů v roce 1939 a 9 v roce 1944). Nejčastějšími filmovými žánry se staly komedie a veselohry. Tento trend se promítl i do tvorby historických snímků, sice nebylo možné točit ryze historické filmy připomínající slavné české dějiny, ale byly točeny historické veselohry bez skutečných historických postav a událostí jako jsou filmy režiséra Martina Friče *Počestné paní pardubické* (1944) nebo *Prstýnek* (1944).¹³⁸

Válka byla po jejím konci častým námětem historických filmů. Válečné filmy druhé poloviny 40. let se dají rozdělit do několika kategorií: na válečné velkofilmové zaměřené na události z fronty a na komorní filmy o obyčejných lidech, kteří museli za války nějak žít a přežít. Náměty snímky čerpaly ze života za okupace, osudu Židů, následků atentátu na Heydricha. Natáčely se i dokumentární filmy zaměřené převážně na odboj, české letce, exil prezidenta Beneše atd.¹³⁹

5. 3. Kinematografie v letech 1948-1970

Kinematografie byla zestátněna už 28. srpna 1945 dekretem prezidenta Beneše a bylo stanoveno, že na provoz ateliérů a výrobu filmů má právo už jen stát.¹⁴⁰ Pod správou Komunistické strany se pak filmy rychle staly nástrojem ideologie. Výběr témat, která bylo možné zpracovávat, byl poměrně omezený a všichni filmaři museli dbát na to, aby dostatečně důkladně následovali pravidla socialistického realismu.¹⁴¹

Protože film podléhal naprosté kontrole státu, byl považován za nejdůležitější masové umění, které pomáhalo zprostředkovat dějiny dělnické třídy a Komunistické strany. Jednostranný pohled na historii ukazoval národní hrdiny v odrazu jejich prostého

¹³⁶ J. Rak, *Film*, s. 22.

¹³⁷ Režie J. A. Holman, J. Slaviček. Premiéra filmu se měla konat 28. 10. 1938, do kin byl ale film uveden až v lednu 1939.

¹³⁸ J. Rak, *Film*, s. 23.

¹³⁹ L. Ptáček (ed.), *Panorama*, s. 316-317.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 87-88.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 96.

původu. Stranicky nejprosazovanějším tématem bylo husitství v podobě lidově revolučního hnutí.¹⁴² Historické komedie, které převládaly ve filmové tvorbě během války, byly téměř vytlačeny a nahrazeny dramaty. Výjimku představovaly opět filmy režiséra a scénáristy Martina Friče *Císařův pekař a Pekařův císař* (1951).

Součástí propagandy bylo zdůrazňování autenticity a naprosté pravosti informací v historických filmech. Tiskové kampaně popisovaly historické bádání v pramenech, které tvůrci filmů podnikli, a ve filmových časopisech se u filmů objevovaly historické výklady dané doby. Zároveň některé novinové články stavěly filmy nad historickou vědu.¹⁴³

V 60. letech se umělecká scéna začala uvolňovat, ke slovu se hlásila nová generace tvůrců. To se projevilo v divadle, filmu i hudbě. Nové proudy do filmu přinášeli absolventi FAMU, kteří měli možnost při studiu sledovat zahraniční snímky. Díky tomu už nebyla česká kinematografie jen plná výchovných poselství, ale ve filmech se začaly projevovat autorovy názory a pocity.

Historické filmy se v této době těšily poměrně velké oblibě a i v nich se projevíly nové styly. Autoři se zaměřovali více na psychologii postav a na nový přístup v zobrazení hrdinů. Tak tomu bylo například ve filmech režiséra a scénáristy Františka Vláčila z roku 1967 *Údolí včel* a *Markéta Lazarová* nebo ve snímku režiséra a scénáristy Karla Steklého *Slasti otce vlasti* (1969), který přináší zcela nový obraz Karla IV.

V optimistické době Pražského jara bylo do distribuce uvedeno i několik dříve zakázaných filmů. Příchodem sovětských vojsk a nástupem normalizace byl ale slibný vývoj českého filmu opět pozastaven. Některým filmům natočeným koncem 60. let nebyla povolena distribuce, jiné byly staženy nebo ani nemohly být dokončeny.¹⁴⁴

5. 4. Film období normalizace

Po potlačení Pražského jara nastaly velké změny nejen v politice, ale i v kultuře. Vedení barrandovských ateliérů bylo vyměněno, na přední pozice se opět často dostali političtí pracovníci z 50. let. Někteří tvůrci raději odešli do zahraničí a jiní začali tvořit podle pravidel režimu. Po roce 1971 byla znovu zavedena přísná cenzura, filmů se ale

¹⁴² Tamtéž, s. 99.

¹⁴³ J. Rak, *Film*, s. 26.

¹⁴⁴ L. Ptáček (ed.), *Panorama*, s. 120-125.

natáčelo více než kdy dříve, a to díky dotacím na filmy podporující ideologii a také na filmy „masové zábavy“. Požadavek na takové filmy vycházel z vedení strany, měly navodit dojem příjemné a zábavné doby.¹⁴⁵

Oblíbeným filmovým žánrem byly veselohry a kriminální příběhy. Komédie byly dovedeny až do absurdna a řešily se v nich nereálné problémy a zápletky s prvky pohádky nebo i sci-fi. Detektivky byly dalším oficiálně prosazovaným žánrem; detektiv, příslušník státního aparátu, je vždy ten kladný hrdina.

V historických filmech je hlavním motivem střet jedince s bezohlednou mocí feudálního režimu nebo kapitalistické první republiky. Dalším proudem v historickém filmu byly životopisy významných Čechů nebo adaptace děl významných spisovatelů. Nadále se mezi historickými snímky udržuje i linie komedií.¹⁴⁶

5. 5. Kinematografie 90. let

Po pádu komunistického režimu se změnila situace ve všech oblastech společnosti, zejména v té politické a ekonomické. Velký dopad měl i na českou kinematografii, po znárodnění byla sice kontrolována a cenzurována státem, na druhé straně byla ale také finančně zajištěna, a to se počátkem 90. let změnilo v situaci zcela opačnou. Filmařům už neposkytoval finance stát, ale Fond pro rozvoj české kinematografie spolu s podílem České televize. Část financování také přicházela z mezinárodních koprodukcí. S odchodem ideologického dozoru se filmařům uvolnila všechna témata najednou a málokdo si s tím dokázal poradit tak, aby byl film kvalitní. Zároveň už také nebylo nezbytné maskovat režisérovy názory nebo kritiky a filmy tak často byly velmi jednoduché a popisné bez hlubšího významu.¹⁴⁷ Nedostatek financí poškodil i historický film, protože byl podstatně dražší než běžné filmy. I když si tedy filmaři mohli vybírat témata podle svého úsudku a bez dozoru, neměli na film prostředky. Zájem se tak obrátil k historii nedávné, o které se dříve příliš mluvit nemohlo; tvůrci se tak chtěli vypořádat s komunistickou minulostí a zároveň tyto filmy nevyžadovaly tolik nákladnou produkci.¹⁴⁸

Po roce 2000 bylo natočeno málo historických filmů z výlučně české produkce. Ve více případech se čeští filmaři a herci podíleli na zahraničních filmech. Pod vedením českých tvůrců vznikaly v posledních letech především výpravné velkofilmy se

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 153-157.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 158-161.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 197-199.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 331-332.

zahraniční koprodukcí. Tyto snímky se nezaměřují na velké události dějin, často se jedná spíše o osudy neznámých lidí ovlivněných druhou světovou válkou. Z filmové tvorby posledních deseti let jsou to filmy *Tobruk* (2008, režie Václav Marhoul), *3 sezony v pekle* (2009, režie Tomáš Mašín), *Habermannův mlýn* (2010, režie Juraj Herz) a *Lidice* (2011, režie Petr Nikolaev). V červenci letošního roku by měl být uveden dvoudílný televizní film *Jan Hus*, z produkce České televize, který byl natočen k 600letému výročí upálení mistra Jana Husa.

6. Obraz Františka Ferdinanda v historických filmech

V této kapitole je práce zaměřena na jednotlivá vyobrazení následníka trůnu v historických filmech. Jednotlivé úryvky dialogů z filmů porovnávají tyto vybrané součásti života a povahy Františka Ferdinanda: vztah s císařem Františkem Josefem I., názory na Čechy a Maďary, odpor k prostým lidem, jeho povahu i obraz manželky Žofie. Vybrané kategorie jsou většinou shodné s těmi, které byly použity v kapitole literárních obrazů, vyřazen byl pouze popis vzhledu. Když je postava ve filmu zobrazena nebylo už potřebné rozebírat vzhled v dialozích. A filmaři se pravděpodobně tímto aspektem ani příliš nezabývali, protože fyzická podobnost jednotlivých herů s následníkem je vždy minimální. Dodržen je vždy jen arcivévodův knír a ani ten v některých filmech není tak výrazný, jak ve skutečnosti byl. Protože se ve filmech nevyskytují přímé zmínky o konopištském panství, byla tato kategorie přeformulována a zaměřena na to, zda je ve filmech postava Františka Ferdinanda zachycena na Konopišti.

Snímek *Zborov* (1938)¹⁴⁹ režisérů Jana Alfréda Holmana a Jiřího Slavička přináší první filmovou zmínku o následníkovi trůnu. Natočen byl podle stejnojmenné básně Rudolfa Medka. Ač je film zaměřen na pozdější události světové války,¹⁵⁰ v prvních scénách se vrací k jejímu začátku, kdy se dělníci ve Škodově továrně dozvídají, že budou vyrábět granáty a neví proč.

„...ostatně po tom, co se stalo v Sarajevu, je to jasný jako facka. Když zabili následníka, tak vám říkám, že z toho něco bude.“

„Heleď...toho neměl starej Procházka tak v lásce, možná že by se jim to hodilo do krámu, ale válka žádná nebude.“

„Následník sem, následník tam...mají záminku a ta jim stačí, aby něco vyprovokovali.“

I v tomto krátkém dialogu je patrné, že některé z dříve vyznačených arcivévodových charakteristik se uplatnily nejen v literatuře, ale i ve filmové tvorbě. Napjatý vztah mezi císařem Františkem Josefem I. a Františkem Ferdinandem byl a stále je všeobecně známý. Mohla za to následníková nedočkavost při čekání na císařskou korunu, jeho radikální plány na reformu monarchie i sňatek s Žofií Chotkovou, který byl z pohledu dvora naprosto nepřijatelný a nevhodný. V tomto

¹⁴⁹ Český hraný film II 1930-1945, Praha 1998.

¹⁵⁰ Bitva u Zborova se odehrála 2. července 1917.

případě je ještě naznačená císařova nelibost mírná, v dalších filmech je dovedena do ostřejších podob.

Dobry voják Švejk (1956)¹⁵¹ režiséra Karla Steklého je dalším filmem přinášejícím obraz Františka Ferdinanda. Arcivévoda se vyskytuje také téměř jen v rozhovorech, které jsou díky časté reprízovanosti snímku notoricky známé. První záběry filmu zobrazují sarajevský atentát. Vyobrazen je ale ve zrychlených němých záběrech pouze s hudebním podkreslením, čímž připomíná spíše grotesku než obraz tragédie.

Stejně jako v knize se František Ferdinand objevuje hned v prvních větách filmu, kdy Švejkova posluhovačka přijde do pokoje se slovy: „*Tak nám zabili Ferdinanda.*“ Následující rozhovor se jen minimálně liší od literární předlohy, proto není třeba ho znovu uvádět celý.¹⁵² Menší změna je patrná v úloze tajného policisty Bretschneidera. V hospodě se nesnaží do politického hovoru vtáhnout hostinského Palivce a v rozhovoru se Švejkem je vynechána část o tom, zda atentát spáchali Srbové, či Turci. V rozhovorech o atentátu se objevují i faktografické nepřesnosti, které Hašek úmyslně uvádí v románu, tedy to, že po Františku Ferdinandovi zůstala vdova na Konopišti a že byl císařovým strýčkem. Ve filmové adaptaci samozřejmě také nemohlo chybět nesmrtelných sedm kulí.

Následník trůnu se ve filmu objevil znovu po šesti letech. Ve snímku *Velká cesta* (1962)¹⁵³, ruského režiséra Jurije Ozerova¹⁵⁴ je už i zosobněn a není tak jen tématem rozhovorů. Film ukazuje několik etap ze života spisovatele Jaroslava Haška. První z nich se odehrává roku 1914 v Praze. Město je připravováno na návštěvu následníka trůnu, a proto četníci provádějí bezpečnostní opatření, která Hašek komentuje při psaní v hospodě. Následně je policií odveden do blázince, aby nemohl během návštěvy následníka provést něco nevhodného. Podle švejkovské tradice je následně prohlášen za idiota. I tak si ale Hašek najde způsob, jak následníka přivítat. Zobrazeno je to ve scéně, ve které se objevuje i postava Františka Ferdinanda:

¹⁵¹ Český hraný film III 1945-1960, Praha 2001, s. 69.

¹⁵² Přepis scén zmiňujících Františka Ferdinanda viz příloha č. 3.

¹⁵³ Český hraný film IV 1961-1970, Praha 2004, s. 537.

¹⁵⁴ Film byl natočen v česko-sovětské koprodukci. Scénář psal sovětský scénárista Georgij Mdivani, i ostatní tvůrčí pracovníci byli ze Sovětského svazu. Česká produkce obstarala pražské lokace a většina hlavních rolí byla přidělena českým hercům. Zdroj: Český hraný film IV, s. 537.

Následník s Žofíí jedou v otevřeném autě Prahou. Slavnostní průvod vede i kolem blázince, kam byl Hašek převezen, ten spolu s dalšími pacienty čeká u plotu, a když kočár projíždí přímo kolem, zavelí: „*Čelem vzad! Raz, dva!*“ Pacienti se otočí a skrz plot vystrčí zadky a na pyžamech mají každý po písmenu vytvořený nápis Vivat Ferdinand. František Ferdinand si v kočáře nasadí monokl a s překvapením na to vše kouká. Poslední v řadě je Hašek, který skrz plot vystrkuje hlavu a salutuje. Žofie v kočáře německy říká „*Dejte je rozehnat.*“ Následník jí na to, rovněž německy, odpoví „*Pročpak? Vyjadřují pocity věrných poddaných.*“¹⁵⁵

Film *Velká cesta* je stylisticky velmi podobný Švejkovi, ať už literárnímu nebo filmovému, a podle toho je v něm také prezentována rakousko-uherská monarchie, její nejvýznamnější členové nebo i policejní aparát. Následník trůnu je ukázán jako člověk zahleděný do sebe, neznalý poměrů mezi obyčejnými lidmi, a proto Haškův lehce obscénní žert naprosto vážně chápe jako projev oddanosti. Němčina je ve filmu použita zcela oprávněně, následník česky nemluvil, ale tím, že postavy mluví německy, byla ještě více zdůrazněna příslušnost Františka Ferdinanda k nenáviděnému Rakousku.

Další film zobrazující Františka Ferdinanda byl natočen podle literární předlohy. Námětem pro snímek *Sarajevský atentát* (1975)¹⁵⁶ se stal stejnojmenný román Karla Nového. Natočen byl v česko-jugoslávské koprodukcii pod vedením jugoslávského režiséra Veljka Bulajiče.¹⁵⁷ Oproti předloze je film podstatně více zaměřen na plánování atentátu a putování srbských studentů. Soustředí se především na boj utlačovaného národa s rozpínavou monarchií.

František Ferdinand je do filmu uveden jako lovec: v prvních scénách, ve kterých je zachycen, je na lovu se svou ženou ve společnosti dalších lovců. Následující scéna už se odehrává ve Vídni:

Císař promlouvá k Hötzenedorfovi, řediteli vojenské kanceláře Františka Ferdinanda: „Přeju si častokrát, abych umřel. To se mi už nezdá být tak nepříjemné, když ale myslím na toho svého synovce, když si ho představím v čele našeho vznešeného

¹⁵⁵ Všechny scény zmiňující Františka Ferdinanda viz příloha č. 4.

¹⁵⁶ Český hraný film V 1971-1980, Praha 2007, s. 363.

¹⁵⁷ Film byl natočen za podstatné spolupráce českých filmařů, kteří se podíleli na scénáři (Vladimír Bor), na pomocné režii, kostýmech, architektuře atd. Česká spolupráce je patrná i ve výběru herců. Zdroj: Český hraný film V, s. 363.

habsburského domu, jako císaře rakouského a jako krále Uherska, země české, Moravy, Haliče, Chorvatska, Bosny a tak dále. To mně postačí, abych chtěl žít na věky.“

Opět je zde představen nepřátelský vztah následníka trůnu a jeho císařského strýce. Ve výroku císaře je rovněž naznačen důvod vzájemné nelibosti, kterým byly, mimo jiného, arcivévodovy návrhy a připomínky ke správě monarchie.

V následujících minutách filmu František Ferdinand přichází k císaři s požadavky na změnu programu bosenských manévru, nelíbí se mu, jak byla cesta naplánovaná pro jeho ženu. Císař změny zamítne, protože Žofii nemohou být věnovány stejné počty jako generálnímu inspektorovi vojska.

Zde je vyobrazen další z nepřekonatelných sporů následníka a císaře. Bylo jím arcivévodovo manželství s hraběnkou Žofií Chotkovou, které císař odsuzoval a dlouho k němu nechtěl svolit.

Pozdější záběry přinášejí pohled na návštěvu císaře Viléma II. na Konopišti. Během ní se František Ferdinand a Vilém domlouvají, jak by se Německo zachovalo v případě útoku na Srbsko. Teorie o tom, že František Ferdinand s německým císařem domlouvali při konopištské návštěvě válku, byla velice rozšířená avšak nepravdivá. Arcivévoda s Vilémem II. rozebíral zahraniční politiku a národnostní problémy Rakousko-Uherska, o vojenských tématech řeč nebyla.¹⁵⁸

Díky tomu, že film je oproti předchozím snímkům více zaměřen na dění kolem následníka trůnu, dočkáváme se i scén ze soukromého života. Před odjezdem na manévry navštíví arcivévoda se svou ženou děti při výuce, aby se s nimi rozloučili. Po příjezdu do Bosny je dokonce jedna scéna věnovaná rozhovoru v posteli, kdy Žofie oslovuje arcivévodu Ferdy.

Obrazy z následníkovy soukromého života jsou novým námětem. Nesetkali jsme se s nimi v již představených literárních dílech a ani ostatní filmy nezachycují Františka Ferdinanda s dětmi nebo v soukromí s Žofií.

¹⁵⁸ Friedrich Weissensteiner, František Ferdinand. Krůček od trůnu, Praha 2013, s. 12.

Další scéna ukazuje Františka Ferdinanda, který se rozhodl k prohlídce Sarajeva mimo oficiální program. Na trhu navštíví obchod s koberci, z jásajícího davu kolem někdo natáhne ruku a arcivévoda mu s ní potřese.

I to je ojedinělý motiv, v literárních předlohách zde zmiňovaných filmů i v dalších výše uvedených beletristických dílech je vždy zdůrazněno, že následník nesnášel kontakt s prostými lidmi, že s nimi nedokázal ani promluvit, natož se více sblížit.

Poslední scény zachycující postavu Františka Ferdinanda jsou opět věnovány převážně jeho vztahu k Žofii.

Při projevu na slavnostní večeři po manévrech František Ferdinand splete jméno starosty Sarajeva a více než hodnocení úspěšnosti manévrů se věnuje lichotkám Žofii.

Na závěrečnou cestu městem je připraveno jedno auto pro arcivévodu a jiné pro jeho ženu. František Ferdinand plukovníkovi Merizzimu¹⁵⁹, který ho k autům vede, řekne, že je pitomec, a s Žofií nasedne do stejného auta.

Jurij Ozerov ve svém filmu přináší velice odlišný pohled na následníka trůnu. Jako vysvětlení se nabízí fakt, že pocházel z Černé Hory. Proto snímek zaměřil především na putování atentátníků a všeobecnou protihabsburskou náladu na Balkáně. Zároveň se ale nesnaží o vytvoření negativního obrazu arcivévody a jeho ženy. Františka Ferdinanda představil převážně v odrazu jeho soukromého života, především jako oddaného manžela. Několikrát je filmu také zdůrazněno, že atentát rozhodně nebyl motivován nenávisť k následníkovi, ale jeho důsledkem mělo být rozpoutání revoluce, která povede k osamostatnění Srbska.

Jediným filmem, který byl natočen čistě v české produkci a českými tvůrci a ve kterém se dostalo Františku Ferdinandovi více prostoru, je *Jára Cimrman ležící, spící* (1983)¹⁶⁰, natočený pod režii Ladislava Smoljaka. Snímek pojednává o životě Járy Cimrmana a následník trůnu se objevuje v části, která se věnuje událostem po Cimrmanově nástupu do funkce učitele arcivévodových dětí na Konopišti roku 1909. Hlas vypravěče tuto situaci komentuje následovně:

¹⁵⁹ Plukovník Eric von Merizzi, se účastnil manévrů. Byl zraněn při prvním útoku v Sarajevu, když bomba vybuchla pod autem, ve kterém jel. Zdroj: J. Galandauer, František, s. 213.

¹⁶⁰ Český hraný film VI 1981-1993, Praha 2010, s. 155.

„Stěny konopištského zámku by mohly vyprávět, s jakým odporem mezi nimi Cimetrman pobýval. Veden láskou k utiskovanému národu pojal odvážný plán. Zasáhnout nenáviděnou monarchii přímo v jejím srdci v habsburské rodině. Přes varování svých přátel se odhodlává k hrdinskému skutku, stává se domácím učitelem dětí následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.,,

František Ferdinand d'Este se poté objeví osobně v následujících scénách. Cimetrman jde za arcivévodou do střelnice, na zaklepání se ozve odpověď „*Herein!*“, a tak klepe podruhé a potřetí, dokud se nedočká odpovědi „*No tak tedy vstupte.*“ Ve střelnici následník sedí uprostřed místnosti a střílí mouchy lezoucí po stěně, velké masařky počítá jako vysokou zvěř.

František Ferdinand Cimetrmanovi vypráví o císařově nemoci a možnosti jeho nenadálého skonu. Cimetrmana proto pověří sepsáním nástupní řeči. Po celou dobu si pod stolem hraje nejmladší arcivévodův syn a brouká si nějakou melodii, František Ferdinand se k němu pak připojí i se slovy a bezmyšlenkovitě si zpívá „*Žije, žije duch slovanský, bude žít na věky.*“

Následník jede do města zkontrolovat oblečky šité pro zajíce na chystaný lov. Mezi zajíci je na lovu vypuštěna i oblečená kočka, celá společnost se náramně baví a směje se tomu. Arcivévoda obdrží dopis a doufá, že se v něm dozví o císařově smrti, místo toho mu ale císař píše, že je opět zdravý a v plné práci. František Ferdinand se rozčílí a křičí:

„Ten starej plesnivej idiot, a jeho příšerný zdravotí, co je na tom špatnýho zemřít přirozenou smrtí? Co dělají anarchisty, proč po něm něco nehoděj? To ho mám uškrtnit sám? Těmahle svejma rukama?“

Vyobrazení Františka Ferdinanda ve filmu se velice podobají knize *Vysoký pán konopištský*, které se věnovala část předchozí kapitoly. V knize se autor zmiňuje o propracovaném systému střílení much ve speciální střelnici určené jen pro tento účel. Dále se v ní také objevují oblečení zajíci i kočka, která s nimi byla určena pro lov a pro pobavení vysoké společnosti. Režiséra a zároveň scénáristy Ladislava Smoljaka už se bohužel nebylo možné zeptat, zda se inspiroval dílem Viléme Němce, a tak jsem se obrátila na druhého autora scénáře Zdeňka Svěráka. Ten sice v odpovědi uvedl, že po tolika letech a tolika jiných projektech si už není jistý, z jakých zdrojů byly čerpány náměty pro film, ale že z knihy *Vysoký pán konopištský* zřejmě nečerpал a že si na ni ani nevzpomíná.

Ať už se tedy tvůrci filmu inspirovali z jakýchkoliv zdrojů, vybrali to nejhorší, co mohli o Františku Ferdinandovi zjistit. Jeho lovecká a střelecká vášeň byla opravdu vyhlášená, touhou po císařském trůnu se také netajil – tyto vlastnosti však byly v jejich pojetí dovedeny do extrému.

V tvorbě „Cimrmanů“ se zmínka o Františku Ferdinandovi objevila už dříve. Ve hře *Posel z Liptákova* (1977) o něm mluví postava smrtky: „*No jo, já končím. Poslední co udělám je nějaký Ferdinand v Sarajevu. No a pak jdu na odpočinek. A přijde nověj, mladej, ale to bude sekáč, ne jako já, ten se nezakecá.*“

Literární adaptací je také další film *Evropa tančila valčík* (1989)¹⁶¹ režiséra Otakara Vávry. Snímek byl natočen podle stejnojmenného románu Miloše Václava Kratochvíla, který spolu s Otakarem Vávrou napsal i scénář. Části, ve kterých se objevuje František Ferdinand, jsou zaměřeny prakticky jen na jeho komplikovaný vztah s císařským strýcem Františkem Josefem I. Je to patrné v následujících scénách.

Císař obdrží osobní dopis od následníka a se slovy: „*Od Ferdinanda, vím, co chce, ztráta času,*“ ho však odhodí na stůl a věnuje se jiným záležitostem.

V další scéně se arcivévoda modlí v kostele „*Všemohoucí, učinils mě následníkem trůnu, ale čekám už příliš dlouho, stárnu. Kdy už budu moci z tvé milosti napravit chyby toho starého muže na trůně? Já vím, že mě nenávidí a já nenávidím jeho, protože nedovolí s ničím pohnout, dokud je naživu, ani nechce odejít, a je toho tolik, co se musí vykonat k větší slávě rakouské říše, jinak se všechno zhroutí. Vyslyš mě, Bože, ať starý císař podlehne nemoci.*“

V poslední scéně jde František Ferdinand na audienci k císaři. Když prochází sálem, kde sedí další čekatelé, někdo prohlásí: „*Arcivévoda Ferdinand, to bude mít zase císař migrénu.*“ Následník jde za císařem, aby se zeptal na vyjádření ke svému návrhu reformy monarchie. Tato reforma je zaměřena proti Uhersku a scénáristé zde nechali vyniknout následníkovu nenávist vůči Maďarům. Císař odpovídá, že už si to asi nepamatuje. Arcivévoda se rozčílí, „*Především nesnáším už to jméno Rakousko-Uhersko, je to pro nás ponižující.... Já se vůbec divím, kde vzali tu troufalost cpát se mezi civilizované národy Evropy. Maďar je jenom navoskovaný knír a nic pod ním.*“ Rozhovor končí tím, že se arcivévoda rozčiluje nad tím, že nemá větší právo než

¹⁶¹ Český hraný film VI 1981-1993, Praha 2010, s. 111.

poslední podomek a že jednou bude muset platit za císařovy chyby. František Josef I. mu na to s klidem odpoví: „*Nemůžeš se dočkat, až umřu. Tos přišel jenom kvůli tomu?*“ Na závěr audience se následník snaží od císaře dostat povolení, aby na manévry do Bosny nemusel jezdit. Panovník mu ale jen suše odpoví, ať si dělá, co chce.

Atentát je ve filmu zobrazen pouze jedním záběrem – nápisem Sarajevo 28. června 1914 doplněným zvukovým doprovodem dvou výstřelů.

Ve filmu je Františku Ferdinandovi věnováno méně prostoru než v literární předloze. Tvůrci se zaměřili především na negativní stránky, jako byla následníková výbušnost, touha vládnout a neskrývaná nenávisť k Maďarům. V Kratochvílově románu je značný prostor věnován i plánování pohřbu arcivévody a jeho ženy a ponížení, o které se kníže Montenuovo pokoušel. O poslední cestě následníka už ve filmu není ani zmínka. Snímek tak opouští Františka Ferdinanda jako maniaka, pro kterého nikdo netruchlil.

Televizní film *Sarajevo 1914* (2014) byl natočen v německo-české koprodukcii za spolupráce České televize, režii byl pověřen rakouský režisér Andreas Prochaska. Film není ani tak zaměřen na atentát, ale na následné vyšetřování. František Ferdinand se objevuje jen v několika němých záběrech při výpovědi Gavrilo Principa. Hlavní postavou je zde vyšetřující soudce Pfeffer, který se postupně dostává k variantě, že atentát byl naplánovaný z mnohem vyšších míst; císař František Josef I. následníka nenáviděl, Německu stálo Srbsko v cestě při stavbě železnice z Berlína do Bagdádu, rakouský generál Hötzen Dorf s německým generálem Moltkem chtěli válku, které se František Ferdinand vždy bránil atd. A tak se o následníkovi nedozvíme prakticky nic, zato o podivných a z většiny domyšlených praktikách rakouské armády a vlády je divák informován víc než dost.

Za téměř sto let samostatné české kinematografie se František Ferdinand objevil jen v sedmi filmech a ve většině z nich se vlastně jen mihnul. Tři z těchto filmů navíc byly natočeny za výrazné zahraniční spolupráce. Z jugoslávské koprodukce vznikl snímek zachycující Františka Ferdinanda v nejkompexnějším a historicky nejhodnověrnějším obraze. Zatímco v české tvorbě převažuje negativní přístup, a to ve formě karikatury použité u Švejka a Cimrmana, tak i v silném vyzdvižení negativních vlastností ve filmu *Evropa tančila valčík*.

Nezájem o osobu Františka Ferdinanda v české tvorbě je možné vyložit jakousi přetrvávající nelibostí k Habsburkům, rakouské monarchii i Německu a všemu německému. Již od 19. století se formoval černobílý stereotyp krvežiznivých Němců a mírumilovných Slovanů.¹⁶² Po potlačení revoluce v roce 1848, nastolení dualismu roku 1867 a nesplnění českého vyrovnání z roku 1871 se začalo znovu utvářet také silně negativní vnímání Habsburků, prezentovaných jako dalšího nepřítele českého národa. Po roce 1918 protirakouská nálada samozřejmě ještě zesílila, osamostatnění bylo chápáno jako „odčinění Bílé hory“. V následující době druhé války, nacistické okupace a následné komunistické nadvlády ale přišel horší nepřítel a skutečný útlak, a vnímání rakouské monarchie se postupně změnilo – mnohdy dokonce docházelo k vytváření idealizovaného obrazu „starého dobrého Rakouska“.¹⁶³

Život Františka Ferdinanda byl velice komplikovaný, plný protikladů a vyhrocených situací, protože se však nedostal k moci, v historické paměti uvízl především kvůli své smrti a jejím důsledkům.

¹⁶² J. Rak, *Bývali Čechové...České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 20.

¹⁶³ Tamtéž, s. 138-140.

7. Závěr

Hlavním tématem této práce byla rekonstrukce obrazu Františka Ferdinanda d'Este, který vytvořili literární a filmoví tvůrci 20. století. Dalším úkolem bylo porovnání jednotlivých obrazů následníka a zjištění, proč se jednotliví autoři ve svých pojetích liší a z jakých zdrojů čerpali.

V průběhu zpracování pramenů ale vyšla najevo skutečnost, že tvůrci filmů i románových děl představovali arcivévodu ve svých dílech s minimálními odlišnostmi. Rozdíly jednotlivých děl spočívají jen ve vyzdvihnutí určitých vlastností a charakteristik následníka trůnu.

Kategorie k porovnávání osoby Františka Ferdinanda, které byly vytyčeny na začátku analytických částí práce, byly všechny naplněny. Vznikla tak komplexní konstrukce povahy i vzhledu následníka. Prakticky vždy byl ukázán jako člověk výbušný a netrpělivý, netrpělivý především při čekání na císařský trůn. To vedlo k dalšímu schematizovanému vyobrazení arcivévodovy ve věčném sporu s císařským strýcem. Svou nelibost dával František Ferdinand najevo nejen císaři, ale i všem ostatním, kteří se mu nezamlouvali, včetně celých národů jako byli Češi a Maďaři. Následníková neshovívavost vůči lidem byla také pověstná, nejednalo se jen o členy císařské rodiny, ale i o prostý lid. Kontakt s lidmi se arcivévodovy bránil ze všech sil. Oplocení a neprostupnost konopišťského panství byl další silný motiv procházející téměř všemi zde zkoumanými filmy a beletristickými díly. A konečně i vzhled byl častým tématem, jeho forma se však neměnila. Zdůrazněny byly vždy především arcivévodovy oči, které byly i ve skutečnosti nepřírodně světlé. Další vyzdvihnuté charakteristiky vzhledu, robustní postava a velký knír, nebyly nijak neobvyklé v tehdejší společnosti, vše dohromady však tvořilo nezapomenutelný zjev.

Práce tedy ani nemůže příliš zdůrazňovat rozdíly mezi jednotlivými autorskými podobami Františka Ferdinanda, jelikož jsou minimální. Obraz následníka trůnu byl překvapivě stejnorodý a založený byl s největší pravděpodobností na ústní tradici a všeobecném přijetí jedné podoby. Čeští historikové se totiž začali osobu Františka Ferdinanda zabývat až v 90. letech minulého století a vliv odborného výkladu na výsledný obraz tak nemůže být považován za relevantní. Většina z představených děl v různých detailech odpovídá podobám, které vytvořil Vilém Němec ve svém

pomlouvačném díle. *Vysoký pán konopištský* by se tak mohl zdát jedním z hlavních zdrojů, který ovlivnil formující se obraz Františka Ferdinanda v názorech lidí.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Beletrie

- Hašek, Jaroslav, Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I-II, Praha 1953.
- Herben, Ivan, T. G. M.: malé historky o velkém muži, Praha 1948.
- Kafka, František, Smrt následníka, Praha 1971.
- Kratochvíl, Miloš Václav, Evropa tančila valčík, Praha 1974.
- Němec, Vilém, Vysoký pán konopištský aneb nelichotivý portrét následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, Jihlava 1996.
- Nový, Karel, Samota Křešín, Praha 1980.
- Nový, Karel, Sarajevský atentát, Praha 1948.
- Rybák, Josef, Kouzelný proutek, Praha 1974.
- Šotola, Jiří, Malovaný děti, Praha 1983.

Filmy

- Zborov, J. A. Holoman, J. Slaviček, 1938.
- Dobrý voják Švejk, K. Steklý, 1956.
- Velká cesta, J. Ozerov, 1962.
- Sarajevský atentát, V. Bulajič, 1975.
- Jára Cimrman ležící, spící, L. Smojlak, 1983.
- Evropa tančila valčík, O. Vávra, 1989.
- Sarajevo 1914, A. Prochaska, 2014.

Literatura

- Bartošek, Luboš, Náš film. Kapitoly z dějin (1896-1945), Praha 1985.
- Cerman, Ivo, Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha 2008.
- Český hraný film I-VI, Praha 1995-2010.
- Čeští spisovatelé 20. století. Slovníková příručka, Praha 1985.
- Dokupil, Blahoslav, Čas člověka, čas dějin. Poznámky k vývoji české historické prózy 1966-1986, Praha 1988.
- Týž, Český historický román 1945-1965, Praha 1987.
- Galandauer, Jan, František Ferdinand d'Este, Praha 1993.

- Hamannová, Brigitte, Habsburkové. Životopisná encyklopedie, Praha 1996.
- Hammondová, Beate, Největší milostný příběh na dvoře habsburském. František Ferdinand a Žofie Chotková, Praha 2004.
- Holý, Jiří, Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti (2. polovina 20. století), Praha 1996.
- Churáň, Milan (ed.), Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století A-M, Praha 1998.
- Indra, Bořivoj, Tajemství paravánu následníka trůnu. Neznámá sbírka pohlednic arcivévody Františka Ferdinanda z let 1896-1904, Praha 2004.
- Janoušek, Pavel a kol., Dějiny české literatury 1945-1989 I-IV, Praha 2007-2009.
- Kopal, Petr (ed.), Film a dějiny, Praha 2004.
- Lehár, Jan a kol., Česká literatura od počátků k dnešku, Praha 1998.
- Mihola, Rudolf, Tajemství Konopiště, Benešov 2007.
- Mukařovský, Jan a kol., Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945, Praha 1995.
- Nikolskij, Sergej, V Haškových stopách za Josefem Švejkem, České Budějovice 2012.
- Novák, Arne, Dějiny českého písemnictví, Praha 1994.
- Nováková, Ester, Český historický román v období protektorátu, Brno 2012.
- Pernes, Jiří, Život plný nepřátel. Život a smrt Františka Ferdinanda d'Este, Praha 1994.
- Ptáček, Luboš (ed.), Panorama českého filmu, Olomouc 2000.
- Rak, Jiří, Bývali Čechové...České historické mýty a stereotypy, Jinočany 1994.
- Týž, Film v proměnách moderního českého historismu, in: Petr Kopal (ed.), Film a dějiny, Praha 2004.
- Týž, Potíže se Švejkem, in: Milena Bartlová (ed.), Pop History. O historické věrnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her, Praha 2003.
- Skopal, Pavel (ed.), Naplánovaná kinematografie, Praha 2012.
- Urban, Otto, František Josef I., Praha 1999.
- Weissensteiner, Friedrich, František Ferdinand. Krůček od trůnu, Praha 2013.

Periodika

Zpravodaj města Benešov 2015.

Internetové zdroje

www.slovníkceskeliteratury.cz

Seznam příloh

Příloha č. 1

Přepis úryvků z knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*

Příloha č. 2

Přepis úryvků z knihy *Vysoký pán konopišťský aneb Nelichotivý portrét následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*

Příloha č. 3

Přepis ukázek z filmu *Dobryj voják Švejk*

Příloha č. 4

Přepis scén z filmu *Velká cesta*

Obrazová příloha

Příloha č. 5

Fotografie Františka Ferdinanda

Zdroj: http://hucak.osu.cz/ww1/wp-content/uploads/2013/08/osobnosti_ferdinand-d-este_01.jpg, 10. 5. 2015.

Příloha č. 6

Fotografie Žofie Chotkové

Zdroj:

http://sk.wikipedia.org/wiki/%C5%BDofia_Chotkov%C3%A1#/media/File:ophiechotek1868-2.jpg, 10. 5. 2015.

Příloha č. 7

Fotografie zámku Konopiště

Zdroj: <http://www.fotozletadla.cz/letecke-snimky/letecky-snimek-zamku-konopiste>, 10. 5. 2015

Příloha č. 8

Portrét císaře Františka Josefa I.

Zdroj:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Josef_I.#/media/File:Kaiser_franz.jpg, 10. 5. 2015.

Příloha č. 9

Fotografie Františka Ferdinanda a Žofie Chotkové v Sarajevu několik minut před atentátem

Zdroj:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Atent%C3%A1t_na_Franti%C5%A1ka_Ferdinanda_d%27Este#/media/File:Archduke_Franz_with_his_wife.jpg, 10. 5. 2015.

Příloha č. 1

Přepis úryvků z knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*

„Tak nám zabili Ferdinanda,“ řekla posluhovačka panu Švejkovi, který opustiv před lety vojenskou službu, když byl definitivně prohlášen vojenskou lékařskou komisí za blba, živil se prodejem psů, ošklivých nečistokrevných oblud, kterým padělal rodokmeny....“Kterýho Ferdinanda, paní Müllerová?“ otázal se Švejk, nepřestávaje si masírovat kolena, „já znám dva Ferdinandy. Jednoho, ten je sluhou u drogisty Průši a vypil mu tam jednou omylem láhev nějakého mazání na vlasy, a potom znám ještě Ferdinanda Kokošku, co sbírá ty psí hovínka. Vobou není žádná škoda.“

„Ale, milostpane, pana arcivévodu Ferdinanda, toho z Konopiště, toho tlustýho, nábožnýho.“

„Ježišmarjá,“ vykřikl Švejk, „to je dobrý. A kde se mu to, panu arcivévodovi, stalo?“

„Práskli ho v Sarajevu, milostpane, z revolveru, vědí. Jel tam s tou svou arcikněžnou v automobilu.“

„Tak se podívejme, paní Müllerová, v automobilu. Jó, takovej pán si to může dovolit a ani si nepomyslí, jak taková jízda automobilem může nešťastně skončit. A v Sarajevu k tomu, to je v Bosně, paní Müllerová. To udělali asi Turci. My holt jsme jim tu Bosnu a Hercegovinu neměli brát. Tak vida, paní Müllerová. On je tdy pan arcivévoda už na pravdě boží. Trápil se dlouho?“

„Pan arcivévoda byl hned hotovej, milostpane. To vědí, že s revolverem nejsou žádný hračky. ...“

„Některej revolver, paní Müllerová, vám nedá ránu, kdybyste se zbláznili. Takovejch systémů je moc. Ale na pana arcivévodu si kopili jistě něco lepšího a taky bych si chtěl vsadit, paní Müllerová, že ten člověk, co mu to udělal, se na to pěkně voblík. To vědí, střílet pana arcivévodu, to je moc těžká práce. To není, jako když pytlák střílí hajnýho. Tady jde vo to, jak se k němu dostat, na takovýho pána nesmíte jít v nějakých hadrech. To musíte jít v cylindru, aby vás nesebral dřív policajt.“

„Vono prej jich bylo víc, milostpane.“

„To se samo sebou rozumí paní Müllerová,“ řekl Švejk, konče masírování kolen, „kdybyste chtěla zabít pana arcivévodu nebo císaře pána, tak byste se jistě s někým poradila. Víc lidí má víc rozumu. Ten poradí to, ten vono a pak se dílo podaří, jako je to v tej naší hymně. Hlavní věcí je vyčíhat ten moment, až takovej pán jede kolem. ...“

(...)

„Dneska je málo poctivců, paní Müllerová. Já si představuju, že se pan arcivévoda Ferdinand také v tom Sarajevu zmejlil v tom člověkoví, co ho střelil. Viděl nějakého pána a myslil si, to je nějaký pořádný člověk, když mně volá slávu. A zatím ho ten pán bouch. Dal mu jednu nebo několik?“

„Noviny píšou, milostpane, že pan arcivévoda byl jako řešeto. Vystřílel do něho všechny patrony.“

„To jde náramně rychle, paní Müllerová, strašně rychle. Já bych si na takovou věc koupil browning. Vypadá to jako hračka, ale můžete s tím za dvě minuty postřílet dvacet arcivévodů, hubenejch nebo tlustých. Ačkoliv, mezi námi řečeno, paní Müllerová, že do tlustýho pana arcivévody se trefíte jistějc než do hubenýho.“

(...)

„Ty nám to pěkně v tom Sarajevu vyvedli,“ se slabou nadějí ozval se Bretschneider.

„V jakým ‚Sarajevu‘?“ otázal se Palivec, „v tej nuselskej vinárně? Tam se perou každej den, to vědí, Nusle.“

„V Bosenském Sarajevu, pane hostinský. Zastřelili nám tam pana arcivévodu Ferdinanda. Co tomu říkáte?“

„Já se do takových věcí nepletu, s tím ať mně každej políbí prdel,“ odpověděl slušně pan Palivec, zapaluje si dýmku. „Dneska se do toho míchat, to mohlo by každému člověkoví zlomit vaz. Já jsem živnostník, když někdo přijde a dá si pivo, tak mu ho natočím. Ale nějaký Sarajevo, politika nebo nebožtík arcivévoda, to pro nás nic není, z toho nic nekouká než Pankrác.“

(...)

„V tom Sarajevu muselo to být asi ošklivý, pane hostinský.“ Na tuto záludně přímou otázku odpověděl pan Palivec neobyčejně opatrně: „V tuhle dobu bývá v Bosně a Hercegovině strašný horko. ...“

(Švejk) „Tak už je na pravdě boží, dej mu pán bůh věčnou slávu. Ani se nedočkal, až bude císařem.“

(...)

„V tom Sarajevu,“ navazoval Bretschneider, „to udělali Srbové.“

„To se mýlíte,“ odpověděl Švejk, „udělali to Turci, kvůli Bosně a Hercegovině.“ A Švejk vyložil svůj názor na mezinárodní politiku Rakouska na Balkáně. Turci to prohráli v 1912. roce se Srbskem, Bulharskem a Řeckem. Chtěli, aby jim Rakousko pomohlo, a když se to nestalo, střelili Ferdinanda.

(...)

(hostinský) „Host jako host,....To je moje zásada. Jestli to tomu našemu Ferdinandovi udělal Srb nebo Turek, katolík nebo mohamedán, anarchista nebo mladočech, mně je to všechno jedno.“

(...)

„Ztráta to je, to se nedá upřít. Hrozná ztráta. Von se Ferdinand nedá nahradit nějakým pitomou. Von měl bejt jenom ještě tlustější.“

(...)

„Kdyby bejval tlustější, tak by ho jistě už dřív ranila mrtvice, když honil ty báby na Konopišti, když tam v jeho revíru sbíraly roští a houby, a nemusel zemřít takovou hanebnou smrtí. Když to povážím, strýc císaře pána a voni ho zastřelejí. Vždyť je to ostuda, jsou toho plný noviny.“

(...)

„Já bych jenom nechtěl být v kůži té vdovy po arcivévodovi. Co teď bude dělat? Děti jsou sirotkové, panství na Konopišti bez pána. A vdávat se zas za nějakého nového arcivévodu? Co z toho má, pojede s ním zase do Sarajeva a bude vdovou po druhém.“

(...)

„Vy myslíte, že to císař pán takhle nechá bejt? To ho málo znáte. Vojna s Turky musí být. Zabíli jste mně strejčka, tak tady máte přes držku.“

(...)

„Sarajevský atentát naplnil policejní ředitelství četnými oběťmi. Vodili to jednoho po druhém a starý inspektor v přijímací kanceláři říkal svým dobráckým hlasem: „Von se nám ten Ferdinand nevyplatí!“

(...)

„Podivně si nebožtík Ferdinand zahrál se čtvrtým zatčeným, mužem ryzí povahy a bezvadného štítu. Vyhýbal se celé dva dny jakékoliv rozmluvě o Ferdinandovi, až večer v kavárně při mariáši, zabíjeje žaludského krále kulovou sedmou trumfů, řekl: „Sedum kulí jako v Sarajevu.“

Příloha č. 2

Přepis úryvků z knihy *Vysoký pán konopišťský*

Vztah Františka Ferdinanda k Čechům

„Další část energie věnoval reorganizaci služebnictva. Vyhledával i ty nejmalichernější záminky, aby mohl propustit služebnictvo českého původu a nahradit jej Němci.“

(...)

„Ti kteří přežili první vlnu výpovědí, žili ve věčném strachu o existenci a česky si takřka netroufli promluvit. Kdo neuměl německy, letěl hned!“

Oplocené konopišťské panství

„Kde odbočovala ze silnice cesta, tam se záhy objevila cedule s nápisem „Verboten Weg“ (zakázaná cesta). Český překlad nepovažoval nový pán konopišťský za nutné uvádět v domnění, že všichni Češi stejně umí německy.“

(...)

„Před příchodem arcivévody, a především pak jeho choti na Konopiště, lidé měli běžně přístup ke sběru klestí na konopišťských honitbách a vysekání mezí. Jenomže časem se všude objevily pověstné tabulky, zakazující jim přístup do lesů. Navíc je lesní personál na arcivévodův rozkaz šikanoval a soustavně vyháněl.

Vzhled a povaha následníka trůnu

„Normální nebyl. Prozrazovaly to už jeho jedinečně bezvýrazné oči. Kdykoliv jsem s ním přišel do styku, působily na mne příšerně právě ty oči. Připomínaly mi oči uvařeného kapra. Lepší srovnání mne nikdy nenapadlo.

(...)

„Působit bolest, vidět spoustu krve a mstít se všem za cokoliv - to byly asi nejsilnější pudy tohoto člověka. Nesmíme ho brát jako člověka zcela normálního. Bohudík pro nás všechny se nedostal na tak vlivné místo jako jeho přítel Vilém II. a spokojil se proto pouze s častými masakry zvířet. Tím ukojoval své sadistické chtíče až do krajnosti.“

(...)

„Arcivévoda musel být u všeho. Pobíhal s bičikem v ruce od jednoho pracoviště k druhému. Občas někoho i pochválil, ale většinou nadával, přičemž často pocítil některý z dělníků na zádech jeho bičik. To když nebyl dostatečně opatrný a ulomil byť jen sebemenší větvičku některé konifery.“

(...)

Arcivévoda potká malého chlapce nesoucího stromek, který uřízl ve vlastním lese. Následník ho však obviní z krádeže na jeho paství a nechá ho zbít a stromek mu sebere.

„Převalili ho na lavici, svlékli ho a začali řezat pruty přes zadek. Měl dostat podle arcivévodova přání rovných pětadvacet. Už při třetí ráně se Vysokému pánovi zdálo, že úderů nemají potřebnou intenzitu a ujal se sám výkonu trestu. Když bití skončilo, kluk už se nezmohl ani na řev, nýbrž bezvládně ležel v hluboké mdlobě na podlaze hájovny.

Teprve v té chvíli bylo urozené pastvo spokojeno s průchodem spravedlnosti. Když nasedali do saní, nařídil arcivévoda naložit i chlapcův stromek.“

Žofie Chotková

Pan Just se koupal v rybníku v blízkosti Konopiště. Když viděl příjíždějící panstvo, chtěl se schovat než přejedou.

„Jenomže bystré oko choti následníka trůnu bylo rychlejší a hraběnka Chotková začala řvát jako pomínutá: „Zloděj! Zloděj! Chyťte hór!“ Just byl neprodleně zadržen a předán benešovské policii, přičemž arcivévoda se dožadoval jeho přísnějšího potrestání. Soud mu tomto případě nevyhověl. Asi proto, že mu nebyla známa skutečnost, že si pan Just při přeskoku dřevěného plotu zarazil do zadku pořádnou třísku. Vědět to paní Chotková, určitě by ho žalovala za krádež dřeva z panského lesa.“

(...)

„Byla to právě ona, která s sebou na Konopiště přinesla nesnášenlivost, vlnu udavačství a závistivost. Mstivost hraběnky Chotkové se záhy přenesla i jejího manžela, který se začal měnit k nepoznání.“

(...)

„Přestože se na každém kroku vyvyšovala nad prosté smrtelníky, nedosahovala ani úrovně prosté ženy z lidu. Byla to domýšlivá, panovačná a neskutečně lakomá osoba. Pobožnůstkářství a pověry mísila s intrikami a pomluvami. Kdejaký drb byl pro ni vítaným soustem.“

(...)

„Na křížové cesta za zámek dala postavit tři kříže na prostředním z nich visela postava Kristova, postrádající zcela jakékoliv umělecké hodnoty, zato však v životní velikosti. Zámecká paní pozorovala toto místo z okna své pracovny často celé hodiny. Okolí křížů totiž doplnila ještě dřevěnými klekátky a kostelními lavicemi, přičemž po služebnictvu vyžadovala, aby se chodilo na toto místo modlit ve všech kritických dobách. S kukátkem přiloženým k očím si pečlivě zapisovala každého modlícího se človíčka.“

(...)

„Na zámku se škudlilo vždy a na všem. Největším garantem úspor byla kněžna, která se potulovala neustále po zámeckých komnatách, kde sbírala nedohořelé zbytky svíček, které potom blahosklonně přidělovala do komnat služebnictva. Pradleny také pracovaly pod neustálou kontrolou hamižné kněžny. Na praní dostávaly přesnou dávku mýdla

a jeho sebemenší zbytky kněžna ihned sbírala. Když jich nashromáždila dostatečné množství, nařídila je nasypat do hrnce, doplnit vodou a vařit z nich mýdlo nové.“

(...)

„V pokojích služebnictva byly prováděny náhlé a zcela nedůstojné kontroly, jejichž účelem bylo zjistit, zda náhodou dotyčný služebník neokrádá své pány.“

Následníková lovecká mánie

„V celém mocnářství patrně nebylo lepšího střelce. Arcivévodu však nelákala pouze klasická lovná zvěř a s chutí si zastřílel na cokoliv, co se pohybovalo nebo bylo živé. Jako zvláštní revír mu sloužila jedna z komnat konopištského zámku. Byla to prostorná místnost bez jakéhokoliv nábytku a malby na stěnách. Jakmile služebnictvo vědělo o brzkém příjezdu Vysokého pána na Konopiště, počalo horlivě chytat nejrůznější hmyz a snášet ho právě do této komnaty, kde ho pak vypouštělo. Arcivévoda zasedl na židli doprostřed místnosti a po obou stranách stáli lokajové, kteří nabíjeli zbraně. Lovnou zvěř v tomto mimořádném revíru tvořili včelí trubci, chrousti, mouchy a jiný hmyz.

(...)

Mouchám se říkalo zajíci, masařky a chrousti byli za vysokou zvěř. „Vysokou“ arcivévoda zásadně střílel v letu, takže jakmile se tato rozhodla usednout na stěnu nebo okno, musel ji lokaj zaplašit a nahnat na dostřel Vysokého pána.“

(...)

„Arcivévoda dal nakoupit obrovské množství pestrobarevných látek, načež angažoval benešovské ženy a dívky, které z nich měly našít stovky kabátků, čepiček, klobouků a sukničků. Mezitím co ženy pilně šily, arcivévoda nechal ve svých revírech pochyťat stovky zajíců, které posléze dopravil do zaječích ohrad lesního úřadu v Tužince. V noci před honem byli nic netušící zajíci oblékáni hromadně do těchto pestrých oblečků, které jim byly přišity přímo na kožich, kloboučky potom na slechy. Poté byla zvířata v pytlích naložena na vozy. Vozy byly rozestaveny po celé trase honu a když honci dorazili na tato místa, byli zajíci vypouštěni mezi naháněnou zvěř. Urození střelci se smáli jako pominutí a všichni o překot gratulovali arcivévodovi k originálnímu nápadu. Záhy byli všichni přítomní překvapeni, když někteří pestrooděnci začali před honci prchat do korun stromů, čímž se zjistilo, že vystrojeno bylo i několik koček.“

Příloha č. 3

Přepis scén z filmu *Dobrý voják Švejk*

Paní Müllerová: „*Tak nám zabili Ferdinanda!*“

Švejk: „*Kterýho paní Müllerová? Já znám dva. Jednoho, ten je sluhou u drogisty Průši a vypil mu tam omylem láhev nějakýho mazání na vlasy...*“

Paní Müllerová: „*Ale milostpane, pana arcivévodu z Konopiště, toho tlustýho, nábožnýho.*“

Švejk: „*Ježišmarja, to je dobrý a kde se mu to stalo?*“

Paní Müllerová: „*Práskli ho v Sarajevu z revolveru, vědí. Jel tam i s tou svou arcikněžnou v automobilu.*“

Švejk: „*No tak se podívejme, paní Müllerová, jak taková jízda automobilem může nešťastně skončit. A trápil se dlouho?*“

Paní Müllerová: „*Pan arcivévodá byl hned hotovej, to vědí, že s revolverem nejsou hračky.*“

Švejk: „*Některej revolver vám nedá ránu, kdybyste se zbláznila. Ale na pana arcivévodu si jistě koupili něco lepšího. A taky bych se chtěl vsadit, že ten člověk, co mu to udělal, se na to pěkně voblik. No to není jako když pytlák střílí hajnýho, to musí bejt v cylindru, aby vás nesebral dřív policajt.*“

Paní Müllerová: „*Vono prej jich bylo víc.*“

Švejk: „*No to se samo sebou rozumí, kdybyste chtěla zabít arcivévodu nebo císaře pána, taky byste se s někým poradila. Vono víc lidí má víc rozumu.*“

Paní Müllerová: „*Noviny píšou, že pan arcivévodá byl jako řešeto, vystřílel na něho všechny patrony.*“

Švejk: „*No to de náramně rychle. Já bych si na takovou věc koupil browning, vypadá to jako hračka, ale můžete s tím za dvě minuty postřílet dvacet arcivévodů, hubenejch nebo tlustejch.*“

(...)

Švejk v hospodě U Kalicha v rozhovoru s policistou Bretschneiderem.

„*Ztráta to je, von se nedá Ferdinand nahradit nějakým pitomou. A dyť je to pravda. Taky bych nechtěl být v kůži tý vdovy. No co teď bude dělat? Děti jsou sirotkové, panství na Konopišti bez pána a vdávat se na nějakýho novýho arcivévodu, co z toho bude mít? Pojede zase do Sarajeva a bude vdovou podruhý.*“

(...)

„Ale von to císařpán takhle nenechá, to ho málo znáte. Vojna s Turkem musí být! Zabíli ste mě strejčka, tak tady máte přes držku. Válka bude, víc vám neřeknu.“

Příloha č. 4

Přepis scén filmu *Velká cesta*

Hašek si něco zapisuje v hospodě u stolu a zároveň myšlenky zní s obrazy scén, které popisuje.

Četníci shazují z parapetů květináče: *„Pro všechny případy, aby snad náhodou nějaký horlivý vlastenec nahodil našemu milovanému Ferdinandovi v nadšení na hlavu květiny i s kořenáčem.“*

Dále od brusičů v Nerudově ulici sbírají nože: *„I tohle pro všechny případy.“*

Chytají na ulici toulavé psy: *„Taky pro všechny případy.“*

Za uši odvádějí uličníky: *„No a pro všechny případy...“*

Nakonec přijdou pro Haška, ten se zasměje a řekne: *„Pro všechny případy, že?“*

„Ovšem, pro všechny případy, pane Hašku. Jen co arcivévoda Ferdinand opustí Prahu, budou vám opět všechny dveře otevřeny.“ Hašek je poté převezen do blázince.

Následuje příjezd Františka Ferdinanda, s Žofií jedou v otevřeném autě Prahou. Slavnostní průvod vede i kolem blázince, kam byl Hašek převezen, ten spolu s dalšími pacienty čeká u plotu, a když kočár projíždí přímo kolem, zavěsí: *„Čelem vzad! Raz, dva!“* Pacienti se otočí a skrz plot vystrčí zadky a na pyžamech mají každý po písmenu vytvořený nápis *Vivat Ferdinand*. František Ferdinand si v kočáře nasadí monokl a s překvapením na to vše kouká. Poslední v řadě je Hašek, který skrz plot vystrkuje rovněž německy, odpoví *„Pročpak? Vyjadřují pocity věrných poddaných.“*

Další záběry už zachycují chlapce prodávajícího noviny, které informují o atentátu v Sarajevu. Poté je Hašek opět v hospodě a s hostinským rozebírá situaci, ten si stěžuje, že kvůli *„prašivému Ferdinandovi“* mu policie odvedla už 17 hostů. To zaslechne tajný policista a obviní hostinského z toho, že řekl, že Ferdinand je prašivý. Ten tvrdí, že nic neřekl, do rozhovoru se zapojuje i Hašek a následuje poměrně absurdní dialog o tom, kdo řekl, že Ferdinand je prašivý a kdo ne. Policista nakonec za smíchu celého hostince našťavaně odchází. To Hašek komentuje, už opět jen pro sebe, slovy: *„Přesně tak se rozčílil náš staričkový mocnář, když dostal zprávu o atentátu v Sarajevu. Místo aby se choval rozumně a nedělal kvůli jednomu Ferdinandovi zbytečnej rámus, poručil vojákům „Zabíli mně strejčka, tak jim dejte přes držku!“ ... A tak kvůli našemu Ferdinandovi, možná také ne kvůli němu, nebo kdo vlastně ví proč, začala válka.“*

Obrazová příloha

Příloha č. 5 Fotografie Františka Ferdinanda

Příloha č. 6 Fotografie Žofie Chotkové

Příloha č. 7 Fotografie zámku Konopiště

Příloha č. 8 Portrét císaře Františka Josefa I.

Příloha č. 9 Fotografie Františka Ferdinanda a Žofie Chotkové v Sarajevu několik minut před atentátem